

Living

Germany ישראל גרמניה

Diversity

'Living Diversity' בישראל ובגרמניה

אתגרים ונקודות מבט לחינוך ולחילופי נוער

תמונת מצב - רפלקסיה - סוגיות לדיון

Funded by

Federal Ministry for
Family Affairs, Senior Citizens,
Women and Youth

as part of the federal program

Demokratie *leben!*

Living
Germany ישראל גרמניה
Diversity

'Living Diversity' בישראל ובגרמניה אתגרים ונקודות מבט לחינוך ולחילופי נוער

תמונת מצב - רפלקסיה - סוגיות לדיון

4	פתח דבר מאת השרה לעיני משפחה, גמלאים ונוער מנאלה שלסוויג
5	ברכה מאת שגריר ישראל בגרמניה יעקב הדס-הנדלסמן
6	מבוא
10	1 מושגים והשקפות בפרייקט „Living Diversity in Germany and Israel”
12	• “Diversity” - מה זה?
16	• השתייכויות (אתניות) בין “תרבות מובילה” וריבוי הסיפורים
20	• “להיות יחד שונים” - שילוב של נוער עם ובלי צרכים מיוחדים
24	• מודעות מגדרית ומיומנויות מגדריות בחילופי הנוער
	• גזענות ואנטישמיות כאתגרים תמידיים
28	2 רב-תרבותיות בישראל ובגרמניה
30	• גרמניה כארץ הגירה - דיונים ציבוריים ומגמות יוטה וודובן
	• “לא” לכור ההיתוך ולא להפרדה - הגידו “כן” לגיוון הישראלי! ליאנה מירום
36	3 נושאים מרכזיים בשיח עד כה - שישה קולות מישראל ומגרמניה
44	• ייצוגיות וריבוי - האם זה אפשרי? פרופ' דורון קיזל ויעל פלזנטל
50	• תרבות - מושג מועיל או מכשיל? פרופ' יינס שניידר וסנגטה פאגר ופרופ' נתן שניידר
	• העצמה - איך יכולות קבוצות מוחלשות להתחזק? מרסל פלאגמן ומרים עוואד מוראד
56	מבט לעתיד - מה נשאר לעשות?

הרשות הישראלית לחילופי נוער וצעירים
רחוב אספרגוס 11
תל אביב 67949
טל': 6969390 - 3 (0) 972+
פקס: 6969382 - 3 (0) 972+
דוא"ל: ariella@youthex.co.il

ConAct - Koordinierungszentrum
Deutsch-Israelischer Jugendaustausch
Altes Rathaus - Markt 26
Lutherstadt Wittenberg 06886
Tel.: +49 (0)3491 - 4202-60
Fax: +49 (0)3491 - 4202-70
E-Mail: info@ConAct-org.de
www.ConAct-org.de

ניהול: כריסטינה מהלר

מערכת: אילירה אליאי, אבנר ענבר, פאלקו קליווה, כריסטינה מהלר, קתרינה שוברט

כותבים אורחים: מרים עוואד מורד, סנג'יטה פאגר, יעל פלזנטל, דורון קיזל, ליאנה מירום, ינס שניידר, נתן שניידר, מרסל פלאגמן, יוטה וודובן

תרגום: אולריקה הרניש, טלי קונס, שאול מרמרי, ניקולס ינטיאן

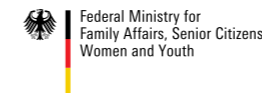
עיצוב: מיכל בלום

תצלומים: הזכויות על כל התצלומים שמורות לרותי צונץ, מלבד בעמ' 5 (שגרירות ישראל בגרמניה), עמ' 4 (המשרד הפדרלי הגרמני לענייני משפחה, אזרחים ותיקים, נשים ונוער), עמ' 52 (מרים עוואד מוראד), עמ' 9 למעלה (קונאקט), עמ' 44 (סנגטה פאגר), עמ' 7 (אריאלה גיל), עמ' 44 (יינס שניידר), עמ' 46 (נתן שניידר), עמ' 50 (מרסל פלאגמן) ועמ' 28 (יוטה וודובן)

הפקה: Elbe Druckerei Wittenberg

קונאקט - מרכז תיאום לחילופי נוער בין גרמניה לישראל הוא פורטל מידע ושירות עבור קשרי הנוער בין גרמניה לישראל הפועל בכל רחבי גרמניה. מרכז קונאקט ממונה מטעם המשרד הפדרלי הגרמני לענייני נוער על התמיכה בתכניות מפגשים בין בני נוער וצעירים ובין אנשי חינוך מתחום הסיוע לילדים ולנוער. המרכז מייעץ בתכנון תוכני וארגוני של מפגשי נוער ומתווך בין ארגונים-שותפים בשתי הארצות. כמו כן, קונאקט מקיים סמינרים מקצועיים וכנסים דו-צדדיים להכשרה ולהשתלמות של פעילים בתחום. קונאקט מייעץ גם ליחידים בנוגע לשירות התנדבותי ולתכניות חילופים עם ישראל ומסייע לקישור ארגונים גרמנים וישראלים למען חינוך נוער רב-תרבותי בשתי הארצות. קונאקט פועל מטעם המשרד הפדרלי הגרמני לענייני משפחה, אזרחים ותיקים, נשים ונוער בתמיכת מדינות גרמניה סכסוניה-אנהלט ומקלנבורג-פורפומרן. המרכז מסונף לאקדמיה האוונגלית סכסוניה-אנהלט בעיר לותרשטאדט ויטנברג, אך מתוקף היותו מוסד ממלכתי הוא אינו בעל זיקה דתית.

הרשות הישראלית לחילופי נוער וצעירים משמשת כמרכז תיאום לחילופי הנוער בין ישראל לגרמניה וכארגון שותף של קונאקט בישראל. עבודתה של הרשות הישראלית לחילופי נוער וצעירים נעשית מטעם משרד החינוך הישראלי ומשרד החוץ הישראלי. הפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel – Challenges and Perspectives for Education and Youth Exchange” מתקיים בשנים 2018-2019 בתמיכת המשרד הפדרלי הגרמני לענייני משפחה, אזרחים ותיקים, נשים ונוער ובסיוע הרשות הישראלית לחילופי נוער וצעירים והוא חלק מן התכנית הפדרלית הגרמנית “לחיות דמוקרטיה!”. פרטים נוספים: www.living-diversity.org.

פתח דבר מאת השרה הגרמנית לענייני משפחה, אזרחים ותיקים, נשים ונוער מנואלה שוויג

חשיבות מיוחדת נודעת לטיפוח ולהרחבת היחסים בין גרמניה לישראל על רקע מעשי הנאצים ומאורעות השואה. מן המתרחש כיום אנו למדים למרבה הצער שעיסוק מודע ואחראי בעבר עדיין נחוץ מאין כמוהו: בגרמניה נרשמים שוב מקרים אנטישמיים לא מעטים, למשל בבתי ספר, בגני ילדים או התקפות אלימות ברחוב. אנו שופטים בחומרה כל צורה של מעשי איבה ונוקטים צעדים נחרצים נגד מתקפות אנטישמיות. ומפני שידוע לנו שמפגשים בין צעירים הם הדרך הטובה ביותר לטפח יחסי מדינות טובים בעתיד,

אנו תומכים בחילופי הנוער. על כך מעידה העובדה שכ-600,000 בני נוער וצעירים השתתפו עד כה בתכניות חילופים בין גרמניה לישראל.

משקלו של העבר, דרישות ההווה והאפשרויות העתידיות הם שלוש סיבות טובות להעמיק את הקשרים בין ישראל ובין גרמניה באמצעות רשת חינוכית ענפה. במסגרת הפרויקט הניסיוני „Living Diversity in Germany and Israel – Challenges and Perspectives for Education and Youth Exchange“, שנערך בין השנים 2015-2018 על ידי מרכז קואקט, עתידה להיבנות רשת דו-צדדית של מחקר ופעילות שטח פדגוגית בתחום החינוך הפוליטי. המטרה היא לדון ברעיונות חדשים לעבודה חינוכית המעודדת ריבוי ומבקרת אפליה בישראל ובגרמניה ולפתחם. ברצוננו להצביע

ביחד על ריבוי הזהויות הקיים כיום בשתי החברות וליצור מודעות לחיים המתאפיינים בריבוי. בשל כך יש חשיבות רבה גם לתכניות חילופים בין אנשי צוות וגופי השמה מתחום העבודה החינוכית החוץ-בית-ספרית.

המשרד הממשלתי לענייני משפחה, אזרחים ותיקים, נשים ונוער של גרמניה הפדראלית תומך בפרויקט זה במסגרת התכנית הממשלתית הגרמנית „לחיות דמוקרטיה! פעילות נגד ימין קיצוני, אלימות ומעשי איבה“. תכנית זו מתמקדת בעבודה דמוקרטית, במניעת אלימות

ובמעורבות למען גיוון וריבוי בכל גרמניה. דו"ח הביניים שלפניכם סוקר את הפעילויות וההצלחות שנרשמו עד כה. אני מאחלת לכל המשתתפים בתכנית המשך עבודה מחכימה ומעוררת השראה. תודתי נתונה לכל העושים במלאכה מגרמניה ומישראל וכן לאנשים הרבים משתי המדינות שתרמו לפרויקט מזמנם והוסיפו לו תכנים. בהצלחה בהרחבת הרשת החינוכית הגרמנית-ישראלית!

מנואלה שוויג

מילות ברכה מאת שגריר ישראל בגרמניה יעקב הדס-הנדלסמן

של מתאמי חילופי הנוער בין ישראל לגרמניה.

לשאלת הריבוי נודעה חשיבות רבה בישראל מאז ומעולם. כמדינת הגירה קלאסית עם חברה פלורליסטית במובהק, ריבוי הזהויות היה חלק בלתי נפרד מחיינו מיומה הראשון של המדינה. מבראשית החשבנו את השונות של תושבינו ליתרון, כיבדנו את כישורו של כל אזרח ואזרח והמרצנו אותם לגייס את יכולותיהם לרווחת כל חברי הקהילה הדמוקרטית. אין לי ספק שישראל נחשבת כיום ליצירתית, דינמית וחדשנית כל כך גם משום שהיא מצליחה להתגבר על השוני במסורות ובתרבויות המרכיבות אותה ולעודד עבודה משותפת.

כך צריכים להיות גם היחסים בין ישראל לגרמניה. החברות בישראל ובגרמניה משתנות בלי הרף. לכן יש לשתף אנשים רבים ככל האפשר בתהליך הרחבת היחסים האלה - אנשים מרקעים שונים, בעלי דעות, רעיונות וכישרונות שונים. בעזרת פרויקט „Diversity“ נגלה יחדיו כיצד ביכולתנו להשתמש בצורה הטובה ביותר באפשרויות ובכישורים המגוונים שהם מביאים עמם.

יעקב הדס-הנדלסמן

שיתוף הפעולה בין ישראל לגרמניה יסודו בזכר העבר. אך בה בעת פניו מופנות אל העתיד והוא ממשיך לפעול ברציפות גם במאה ה-21. מוקד היחסים בין שתי המדינות הם הקשרים האישיים בין האנשים החיים בהן, ולחילופי הנוער היה תפקיד ראשי בכך למן ההתחלה.

ההתפתחות המרשימה של הידידות בין ישראל לגרמניה מראה לנו מה מחבר בינינו ומה ביכולתנו להשיג יחדיו. למדנו להכיר אלה את אלה בתחומים רבים ולהעריך את נקודות החוזק שלנו, ומצאנו דרכים לשתף פעולה לטובת שני הצדדים.

אנחנו בהחלט יכולים לשמוח על ההצלחות שנחלנו. אולם בה בעת עלינו לפתח ביחד אפשרויות לעיצוב עתידי של היחסים, ובמסגרת זו גם לחילופי הנוער. עלינו להישאר מעודכנים ולעסוק בנושאים שהדור הצעיר מייחס להם חשיבות.

עלינו לשאול, למשל, אילו אתגרים ושינויים מביאה עמה ההתפתחות החברתית במדינות שלנו. עלינו לשוב ולבחון מה משמעות הדבר ליחסים בינינו ובאילו תחומים אנחנו יכולים ללמוד זה מזה. לא בלי סיבה יש לפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel – Challenges and Perspectives for Education and Youth Exchange“ תפקיד חשוב בעבודה

מבוא

לפני יותר משבעים שנה שלטו בגרמניה אנשים שהתנגדו לריבוי של תכונות אנושיות, של דתות, של מוצאים אתניים, של דעות ושל צרכים אישיים. הם הפלו, הדירו, רדפו ורצחו המוני בני אדם שלא התאימו לתפיסתם של „הגרמני הארי“. את הזמנים האלה ואת הקרבנות הרבים של צרות האופקים העוינת והרצחנית הזאת אנחנו זוכרים (ומזכירים) בחלחלה.

גם היום, שבעים שנה אחרי ימי הנאציזם, עומדים היחסים בין גרמניה ובין ישראל בסימן ההיסטוריה - הרי יהודים היו הקבוצה הגדולה ביותר בין אותם קרבנות. אולם בעשורים שבהם חלה התקרבות בין שתי המדינות נוצרו קשרים חזקים בין אנשים, ארגונים, מבנים חברתיים ומוסדות בגרמניה ובישראל. הרצון לחיות בחברה פתוחה ודמוקרטית הוא לפיכך רצון משותף, ושיתופי פעולה רבים בתחומי האמנות, התרבות, החינוך, הכלכלה והפוליטיקה חותרים יחדיו לעידוד הריבוי והגיוון הזהותי בחיי החברה בשתי הארצות ולשילובם אלה באלה.

לחילופי הנוער בין גרמניה לישראל יש תפקיד מרכזי במארג היחסים הדו-צדדיים: ראשית, החילופים מספקים את המסגרת הרשמית למפגש ולהתוודעות הדדית של כ-7000 צעירים ובני נוער משתי הארצות מדי שנה. שנית, תכניות החילופים, כ-300 בשנה, מתקיימות תוך שיתוף פעולה רציף של תנועות נוער, של מוסדות חינוך ושל גופים חופשיים בתחום הסיוע לנוער. חילופי הנוער יוצרים כך רשת של ארגונים ושל מקומות השמה בשתי מדינות דמוקרטיות, ששיתוף הפעולה ביניהן - שנמשך לא פעם שנים רבות - מחזק את החינוך לדמוקרטיה במישור המבני והחינוכי. תחומים אלה של עבודת החינוך וחילופי הנוער בין גרמניה לישראל מהווים אפוא הקשר מוגן ויוצר אמן לעבודת הזיכרון המשותף של ההיסטוריה

הקשה ששתי המדינות חולקות. לצד זה, העיסוק בעבר משמעו תמיד גם חשיבה על המשמעות העכשווית של ההיסטוריה ופעולה משותפת בהווה.

על רקע זה נהגה הפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel – Challenges and Perspectives in Education and Youth Exchange“. הפרויקט מתבצע במסגרת התכנית הפדראלית הגרמנית „לחיות דמוקרטיה!“ ומקבל תמיכה לתקופת ניסיון בין השנים 2015-2018. מרכז קונאקט מתאם את הפרויקט בשיתוף עם הרשות הישראלית לחילופי נוער וצעירים. מטרת הפרויקט היא לחדד את הרגישות לריבוי הקיים - להעדפות תרבותיות, דתיות ומיניות, למשל, וכן לשייכות אתנית וחברתית וליכולות גופניות ושכליות - ולחזקה בחיים ובלימודים של צעירים בגרמניה ובישראל. השאיפה היא להגביר יחדיו באמצעות פעולה משותפת את המודעות לערכים דמוקרטיים ואת המעורבות האזרחית למענם.

עם זאת, בגרמניה ובישראל יש לריבוי ול„Diversity“ פנים דומות ובה בעת שונות. סיפורים והשקפות על הגירה או „עלייה“ מעלים שאלות דומות, גם אם הרקע להם והתפתחותם שונים מאוד. בעיני צעירים בחברה הגרמנית ובחברה הישראלית כיום יש נקודות דמיון בין קווי הפרדה, ההשתייכויות והזהויות בקרב שתי החברות, ואף על פי כן הריבוי הזה הוא גם שונה באופיו. מטרתו של הפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel“ היא לקבץ תפיסות עכשוויות של ריבוי בשתי החברות ובו בזמן לסמן את קווי הפרדה, הגורמים לתיחום פנים-חברתי. בתוך כך קיים תמיד הרצון ללמוד זה מזה ולהעלות על הפרק נקודות דמיון ושוני בנושאים המרכזיים המעסיקים את שתי הארצות ובאתגרים העומדים לפניהן.

במסגרת זאת נעשים ניסיונות משנת 2015 להקים רשת של אנשי מקצוע ושל ארגונים מתחום עבודת החינוך בגרמניה ובישראל, שתקדיש את זמנה באופן פעיל לנושא הריבוי בשתי הארצות. תכניות חילופים העוסקות בדרכים להגביר את המודעות החברתית והחינוכית לכישורים ולמאפיינים אינדיבידואליים של כל צעיר וצעירה מתקיימות במתכונות דו-צדדיות מסוגים שונים, כגון: סמינרים לאנשי חינוך, כנסים וכן פרסומים רציפים בבלוג www.living-diversity.org. בה בעת, מטרת הדיון בגישות חינוכיות קיימות היא גם לפתח דרכי פעולה ושיטות להכנת חומרים חינוכיים חדשים. אלה אמורים לספק מענה לגזענות, לאנטישמיות, להומופוביה ולצורות אחרות של תיחום והדרה כדי לקדם חברה שוויונית ופלורליסטית בגרמניה ובישראל.

בעיצומו של תהליך העבודה הזה, הנמשך מ-2015

עד 2018, מבקש הפרסום שלפניכם להציג את הנושאים שנדונו ואת הסוגיות שלובנו עד כה: מהן צורות השיח המרכזיות על נושא הריבוי החברתי של צעירים בגרמניה ובישראל? אילו הבנות הנוגעות לנקודות דמיון ושוני הושגו בדיונים ובסדנאות הדו-צדדיות שנערכו עד כה? אילו השלכות יהיו לחזון המשותף של עבודת חינוך כזאת, המעודדת ריבוי ומקדמת דמוקרטיה בשתי הארצות? כיצד יש לעצב תכניות חילופים בין גרמניה לישראל בתחום הסיוע לנוער והמפגשים כדי ליצור יחדיו חברות פתוחות ומגוונות?

תודתנו נתונה לכל כותבי וכותבות המאמרים, לכל העושים והעושות במלאכה ולכל המשתתפים והמשתתפות בתהליך העבודה המעשיר הזה. אנחנו מצפים בשמחה להמשך העבודה המשותפת בתחום החינוך והחילופים בין גרמניה לישראל!

אריאלה גיל
הרשות הישראלית
לחילופי נוער וצעירים

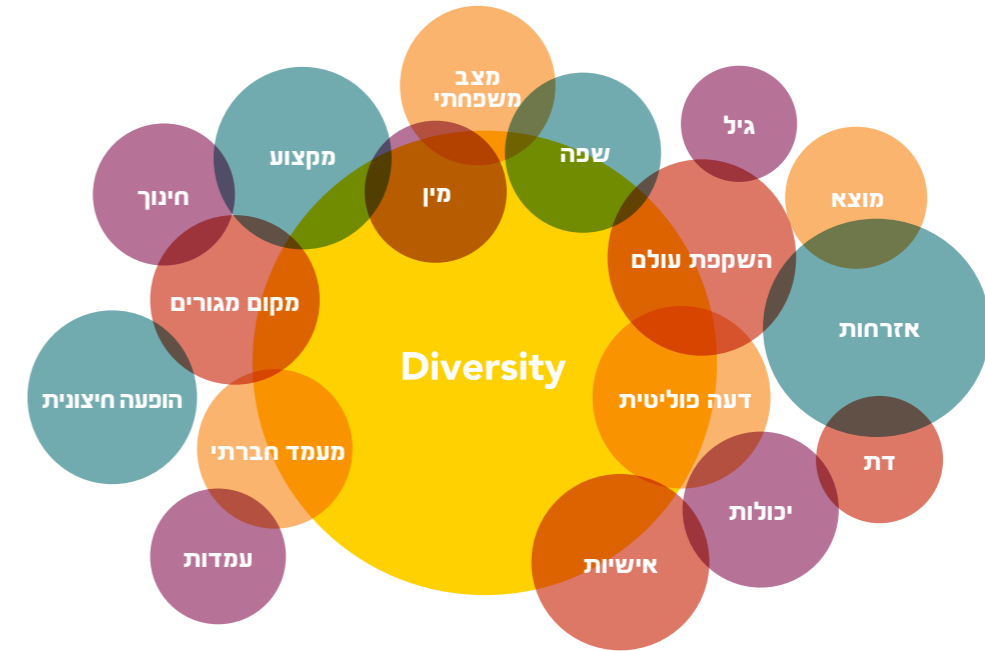
כריסטינה מהלר
קונאקט - מרכז
תיאום לחילופי נוער
בין גרמניה לישראל

מושגים והשקפות בפרוייקט "Living Diversity in Germany and Israel,"

גיוון, ריבוי, זהויות, שייכות, מבני כוח, רוב, מיעוט, נרטיבים... מנעד הנושאים הרחב בתחום הריבוי והחינוך המעודד ריבוי בגרמניה ובישראל הנו סבוך ביותר. ממבט ראשון נדמה שקשה מאוד להתמצא בו מפני שהוא מכיל מספר רב של מונחים ושל סוגיות מורכבות. פרק זה מוקדש לכמה קטגוריות ומושגים מרכזיים. במסגרתו נדון בתוכנות החשובות ביותר שאליהן הגיע צוות הפרוייקט "Living Diversity in Germany and Israel" בעקבות האירועים שהתקיימו במהלך הפרוייקט עד כה. אולם נושאים אלה, שנדונו במסגרות כגון כנס דו-צדדי, תכנית דו-צדדית לאנשי חינוך או ישיבות של המועצה המלווה, אינם טוענים בשום אופן להציג את התמונה השלמה. יש להניח שבחילופים מקצועיים עתידיים יעלו סוגיות חדשות ויתוספו דגשים אחרים.

Diversity מה זה?

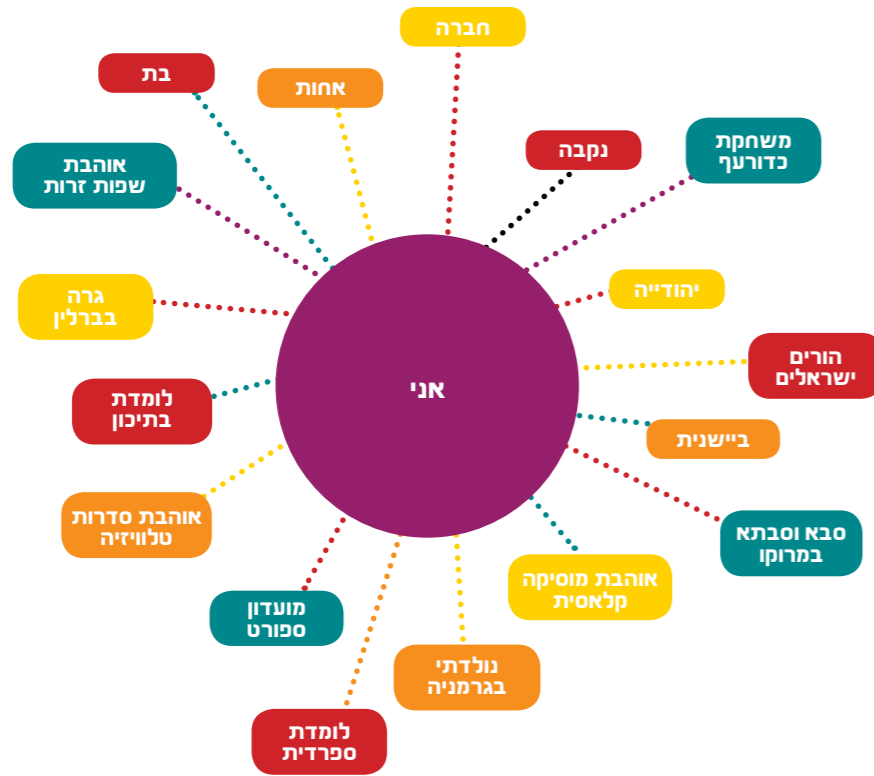
זהות בצורת רבים

„לכל אדם, בלי יוצא מן הכלל, יש זהות מורכבת. די לאדם לשאול את עצמו כמה שאלות כדי לחשוף את הסדקים הנשכחים, הסתעפויות שלא חשד בהם, ולגלות שהוא עצמו מורכב, ייחודי, חסר תחליף.“
אמין מעלוף

בחברה הטרוגנית יש ליחסי הגומלין בין אנשים, שפות ותרבויות מקום מרכזי בחיים המשותפים. החיים בחברה כזאת אינם מאפשרים לחיות במנותק מן האחרים - בין שמדובר באדם יחיד, בקבוצה אתנית או בלאום. ביוגרפיות, נרטיבים ומרכיבים תרבותיים מתערבבים ונשזרים זה בזה. כתוצאה מכך התפתחותם של האנשים אינה חדגונית. יתרה מזו, חוויות חדשות מייצרות

משמעות המילה „Diversity“ היא „ריבוי (או גיוון)“. מאחורי רעיון הריבוי עומדת ההנחה שכל אדם הנו תמהיל של זהויות דינמיות, חוויות אישיות וסימני היכר ייחודיים. ההכרה בריבוי מאפשרת לכל אדם להביע את ייחודו האישי בלי להיחשב לסכנת הדרה בשל סימני היכר כגון השתייכות לאומית, אתנית או דתית, גיל, שפה, מוצא חברתי, זהות מינית או אמונות אידיאולוגיות.

גישת הריבוי מנסה להבין את המכשולים המבניים שעומדים בדרכם של יחידים ושל קבוצות בבואם להשתתף באופן שוויוני בחיי החברה והתרבות. אולם כמו כן מטרתה של עמדה המעודדת ריבוי היא להכיר בריבוי ובמצבור מורכב של השתייכויות וזהויות, לקבל אותם ולתמוך בהם על סמך הבנתם כיתרון לחיים שוויוניים ביחד.

בלי הרף קונסטלציות משמעותיות שהופכות את הזהות האישית לדינמית ועם זאת לייחודית ומיוחדת. הזהות היא אפוא אינה דבר-מה שאפשר לאבד ולשוב ולמצוא, אלא היא משתנה ומתפתחת לאורך החיים. המאפיינים שירשנו, אך גם הרגשות שלנו, הערכים, התפקידים וההשתייכויות שלנו הם כולם חלק מזהותנו.

מפגשים בינלאומיים הם הזדמנות נהדרת עבור אנשים צעירים לחשוב על סוגיות כגון ריבוי וזהות. קבוצות רבות מצפות או משערות לא פעם לפני המפגש עם קבוצות אחרות שכל האנשים בארץ האחרת ייראו, יחשבו ויחיו באותה הצורה. עמדה המעודדת ריבוי מסייעת לבני הנוער להיווכח שגם האנשים בארץ האחרת יכולים להיות שונים מאוד זה מזה. באמצעות המפגש מתברר עד מהרה שמשקפי הלאום שמבעדם הם מתבוננים זה בזה אין בהם כדי לתאר כל קבוצה. הבלדים אינדיבידואליים אך גם נקודות דמיון ניכרים כאשר הצעירים לומדים יחדיו וזה מזה. מטרתה של עבודת החינוך המעודדת ריבוי במפגשי נוער בינלאומיים היא לתת מרחב לכל אדם, לאפשר לו להכיר בריבוי

הרבים של הזהות שלו, לדון בהם ולהביעם באופן יצירתי.

החזון של עבודת חינוך המעודדת ריבוי בחילופי הנוער הוא...

- להגדיל את הידע ואת המודעות לריבוי ההשתייכויות והתפיסות הקיים בקבוצות מעורבות של בני נוער
- להעלות לדיון את זכויות היתר, את יחסי הכוח ואת צורות האפליה בין רוב ומיעוט בחיים המשותפים
- להעניק לקבוצות נוער מוחלשות סיכוי הוגן לקחת חלק בחברה
- להכשיר אנשי מקצוע ולהגביר את מודעותם למגוון יחסים תרבותיים וחברתיים בחילופי הנוער
- לחזק את היכולות הבין-תרבותיות של הצעירים ולעודדם לחיים הדוגלים בערכים דמוקרטיים, בסובלנות ובשוויון.

השתייכות (אתנית) בין תרבות מובילה ובין ריבוי הסיפורים

דיונים על „תרבות מובילה” - גרמניה כארץ הגירה

שאלת ההשתייכות יכולה בנקל לעורר דיונים סוערים הן בגרמניה והן בישראל. בגרמניה מתעורר כל כמה שנים דיון ציבורי בשאלה מי בעצם יכולים להשתייך לגרמניה ומהם סימני ההיכר שלהם - מילות המפתח כאן הן „הגירה” ו”תרבות מובילה”. יחד עם זאת, הדיון הציבורי מתעלם מכך שגרמניה היא מדינה רב-אתנית זה זמן רב ויש לה היסטוריית הגירה בת עשרות שנים.

לפי החוקה שאלת ההשתייכות היא שאלה שעומדת בזיקה לאזרחות של התושב או התושבת, לא למוצא אתני. ואף על פי כן, מהגרים שהגיעו לגרמניה אחרי 1945 וצאצאיהם מסומנים לא פעם כ”בעלי רקע הגירתי”. הסימון הזה הופך כך למודגש ומשמש כר פורה למתקפות בעלות אופי של סיווג ואפליה. אלא שנסיבות החיים המיוחדות של האנשים המכונים „טורקים-גרמנים”, „רוסים-גרמנים” או „ערבים-גרמנים” מעידות על אוצר בלום של חוויות ושל סוגיות שלא תמיד נראות לעין: אנשי חינוך ישראלים נדהמים לא פעם להיווכח בריבוי (האתני) הגדול הקיים גם בחברה הגרמנית. את המרכיב הזה אפשר להדגיש יותר בתכנון תכניות החילופים באופן כללי. כאן נדון בדרכים להפוך את ריבוי הזהויות של האנשים ואת סיפוריהם לנראים יותר גם בחילופים בין בני נוער וצעירים.

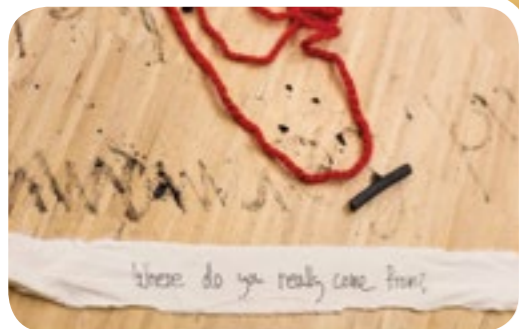
ריבוי סיפורים

בשיח הגרמני עובר קו הפרדה ברור בין הגרמנים ה”ותיקים” כביכול ובין אלה שמסומנים כבעלי „רקע הגירתי”. אפשר לומר שבישראל קיים פער דומה בין האוכלוסייה היהודית ובין הערבים הנוצרים והמוסלמים. כאן מתקיימים זה לצד זה שני זיכרונות משותפים נפרדים: ייסוד מדינת ישראל נחגג על ידי האוכלוסייה היהודית כיום עצמאות, ואילו האוכלוסייה הערבית מתאבלת ביום זה על ה”נכבה”, האסון. „אם ברצוננו לדבוק בערכים מערביים ובדמוקרטיית יציבות, עלינו להקדיש את כל כוחנו ומרצנו לחינוך הנוער והדורות הבאים - עליהם ללמוד לרחוש כבוד לזיכרונות, לנרטיבים ולסיפורים של כל אדם ואדם”, כך לדברי ד”ר נילי קרן’ בכנס שהתקיים בנובמבר 2016. את הסיפורים האלה אסור לנו אפוא להזניח.

ExDress - מופע/סדנה מאת עדי לירז וסאניה קולנוביץ'

(1) ד”ר נילי קרן, מרצה לשעבר בסמינר הקיבוצים, השתתפה במושב המסכם של הכנס “Living Diversity in Germany and Israel” בנובמבר 2016.

קווי הפרדה בישראל

ישראל מוגדרת לא פעם כמדינת הגירה ומן הידועות שיש בארץ מלבד האוכלוסייה הערבית-פלסטינית עוד מגוון של מיעוטים אתניים, כגון: בדואים, דרוזים וצ'רקסים. אבל לא כל הגרמנים העוסקים בעבודת החינוך והחילופים יודעים אילו קווי הפרדה עבים יש בתוך החברה היהודית. דוגמה מייצגת לכך הם החיכוכים על רקע ההכרה בתרבות של יהודי המזרח או במסורות הייחודיות ובתלאותיהם של יהודי אתיופיה. לאלה אין הרבה במשותף עם הסיפור האירופי של השואה, אולם הם מעשירים את החברה הישראלית בסיפורים נוספים של מנוסה וגירוש.

שאלותיהם של בני הדור השלישי

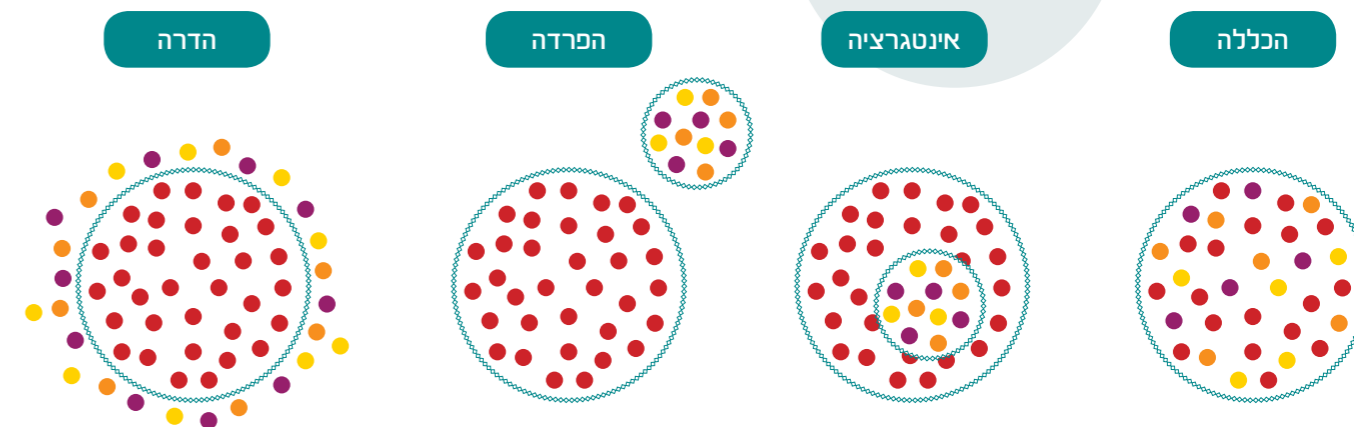
תופעה חוצת-ארצות בהקשר זה היא העניין של בני הדור השלישי בשורשים של סביהם וסבותיהם. בעוד הדור הראשון של מהגרים בגרמניה ובישראל התמקד בבנייה יומיומית של חיים חדשים, בני הדור השני אחרי השואה ביקשו בעיקר להשתלב בסביבתם ולמלא את הציפיות של הכוחות השולטים בחברה. לעומתם, דומה שבני הדור השלישי הן בישראל והן בגרמניה שואלים את עצמם שאלות על מוצאם וגם על מורשתם התרבותית באופן ביקורתי ולא מתנצל.

הפגנה של עמדה המעודדת ריבוי יכולה להתבטא גם בהתודעות לסיפורים של יחידים ובחשיפתם באמצעות ביוגרפיות משפחתיות, למשל. כתוצאה מכך עשויה ההשתייכות האתנית להפוך מסימן היכר פוגעני למרכיב המעשיר את החברה וכך לזכות בהכרה.

להיות שונים ביחד - שילוב של ילדים ובני נוער עם ובלי צרכים מיוחדים

„יש שני סוגים של אנשים: אלה שיש להם צרכים מיוחדים ואלה שעדיין לא גילו מהם הצרכים המיוחדים שלהם“, כריס דאוני

במהלך הפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel“ הציגו משתתפים בפרויקטים, בתנועות נוער וביוזמות שונות גישות חינוכיות המאפשרות להם להתייחס אל ריבוי זהויות אינדיבידואליות ומשויכות-קבוצה של אנשים צעירים כפוטנציאל לעבודה חינוכית משלבת. ארגונים משתי הארצות שפכו אור על אתגרים והיבטים חשובים בהבנה, ביישום ובעידוד של שילוב ושל שוויון הזדמנויות בתנועות נוער. בהקשר זה יש להבין שילוב כגישה ודרך פעולה המאפשרות לבני נוער מעוטי הזדמנויות גישה שווה למשאבים ולהשתתפות בחיי החברה.

דוגמה ייחודית לשילוב בחילופי הנוער בין גרמניה לישראל

הצטרפותם של ארגונים חדשים לשיח הדו-צדדי, כמו למשל תנועת הנוער הישראלית „כנפיים של קרמבו“, אפשרה להכניס לחילופי הנוער בין גרמניה לישראל תחומי ניסיון וכישורים מקצועיים מעבודת החינוך עם קבוצות מעורבות של ילדים עם ובלי צרכים מיוחדים. בחסות תנועת הנוער „כנפיים של קרמבו“ נפגשים פעם בשבוע כ-10,000 ילדים מרחבי ישראל בפעילויות משותפות ולומדים יחדיו לפתח את כישוריהם החברתיים, למצוא תחומי עניין ולרכוש חברים. עם זאת, מטרת הפעילויות המשותפות היא לא רק לתת מענה לכידודם החברתי של ילדים בעלי צרכים מיוחדים. עבודת התנועה חותרת בה בעת להגביר את מודעותם של בני נוער בלי צרכים מיוחדים לילדים עם צרכים מיוחדים ולגדל מבוגרים סובלניים, מתחשבים ובעלי תחושת אחריות חברתית.

החשיבות של ניסיון בלתי-אמצעי עם גישות חינוכיות משלבות

החזון של תנועת „כנפיים של קרמבו“ התגלה כחוויה מכריעה עבור אנשי החינוך שהשתתפו בפרויקט. אלה התוודעו אל מקרה מייצג המהווה דוגמה מוצלחת לתרבות משלבת במסגרת עבודת החינוך בישראל. עקב כך הוחלט להרחיב את מגוון ההיצע המשלב לאנשים עם צרכים מיוחדים במסגרת חילופי הנוער בין גרמניה לישראל. שילוב יכול להצליח רק כאשר כל האנשים באמת יכולים להשתתף ושילובם נעשה באופן מוחלט. לכן יש צורך בתרבות משלבת שלא רק מאפשרת גם לאנשים עם צרכים מיוחדים להשתתף בה, אלא רואה בהם קהל יעד מובן מאליו העומד בפני עצמו. לכן חשוב לספק לאנשי החינוך המשתתפים בתכניות חילופים בין גרמניה לישראל מסגרות הכשרה שיעמיקו את הבנתם בחיי היומיום של אנשים עם צרכים מיוחדים ויאפשרו להם לחוות ולהבין אתגרים של שילוב באופן בלתי אמצעי.

טנייה ברג, אשת חינוך עצמאית ואלקה גריגלבסקי, בית ועידת ונזה

(1) כריס דאוני הוא ארכיטקט, מתכנן ויועץ. ב-2008 איבד באופן פתאומי את מאור עיניו.
(2) יואב באייר מארגון הנוער הישראלי „כנפיים של קרמבו“ הנחה את הסדנה „Education for Inclusion“ בכנס „Living Diversity in Germany and Israel“ בנובמבר 2016.

אייקה טוטר, מחנך רב-תרבותיות והכללה

„הפעילות מתאימה לי“

יואב באייר² מ„כנפיים של קרמבו“ סיפר במסגרת הפרויקט כמה חשוב להציע, בייחוד לילדים ולבני נוער הסובלים מאוטיזם, ממוגבלות נפשית או משיתוק מוחין, פעילויות מתאימות שבני הנוער יכולים להשתתף בהחלטה עליהן ובתכנון. תנאי הכרחי לכך הוא שהפעילות המוצעת תהיה אטרקטיבית עבור כולם במידה שווה ושכולם יוכלו להשתתף בה. כך נבנים יחסים שוויוניים בין בני הנוער.

בקיטנות הקיץ, קייטנות הנמשכות כמה ימים ונמנות עם היצע הפעילויות הקבוע של „כנפיים של קרמבו“, משולב גם כוח אדם טיפולי. כך מכוסים כל צרכיהם של בני הנוער בעלי הצרכים המיוחדים והם אינם תלויים במשתתפים אחרים בתכנית. דוגמה נוספת לשילוב הן הנסיעות לפולין המיועדות לבני שבע-עשרה, שמוגדרות כחובה עבור „בתי

ספר רגילים“. הנסיעות לפולין אינן נמנות עם תכנית הלימודים בבתי ספר מיוחדים, אך ב„כנפיים של קרמבו“ הן נגישות גם לבני נוער עם צרכים מיוחדים. בעיני יואב באייר האתגר הגדול ביותר ליישום החינוך המעודד ריבוי בישראל הוא לפשט את ההבנה של המושג „ריבוי“. בישראל המונח „ריבוי“ מקושר מחשבתית לעתים קרובות לדו-קיום הערבי-יהודי. כך נכשל פעמים רבות הניסיון להביא להכרה בקשת הרחבה של זהויות אינדיבידואליות ולשלבן בחברה. מסיבה זו משתדלת תנועת „כנפיים של קרמבו“ להציע פעילויות הנגישות לבני נוער מכל רקע תרבותי, דתי ואתני.

מודעות מגדרית ומיומנויות מגדריות בחילופי הנוער

ההטרונגיות החברתית בגרמניה ובישראל משתקפת בעבודתן של קבוצות נוער להט"ביות' ומעלה אתגרים מגוונים בעבודת החינוך. הארגונים הפועלים למען זכויות להט"ב ונגד הומופוביה אינם מתמקדים רק בהכנה של תכניות מידע וחינוך לשם הגברת המודעות לנושאי להט"ב. הגופים האלה שואפים בעיקר ליצור מרחב מוגן לבני נוער פגועים, הן במישור הגופני והן במישור הנפשי והרגשי.

הכנה לאנשי מקצוע

הקהילה הלהט"בית מורכבת ממספר רב של זהויות מגדריות, אופני התנהגות ונטיות מיניות. כדי להבין את המורכבות הזאת דרושים לאנשי המקצוע ולאנשי החינוך בתחום הנוער מושגים מכינים, ידע קודם וניסיון עם קבוצות נוער להט"ביות. ההבדלים הקיימים בין השתייכויות מיניות שונות אינם תמיד ברורים וניתנים לזיהוי עבור אנשי המקצוע המורגלים בעבודה עם קבוצות נוער הטרונגיות. כך התחוויר לא פעם במהלך הפרויקט הידע והניסיון של אנשי המקצוע. יש לאפשר להם להתייעץ, להעלות שאלות ולהחליף רשמים עם אנשי מקצוע מנוסים אחרים.

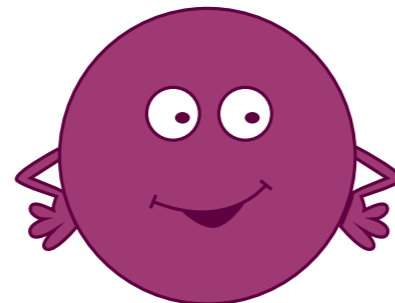
„אפשר להבין מוסכמות כחוקים חברתיים בלתי נראים. כאשר אנו חלק מן המוסכמה, איננו מקדישים לה על פי רוב כל מחשבה. מטרתה של עבודת חינוך המעודדת ריבוי ונאבקות באפליה היא לקעקע כמה מן המוסכמות היציבות ביותר בחברה, כמו למשל החלוקה המינית הבינארית. המבקשים ליישם באופן אפקטיבי חינוך המכיר בריבוי מחויבים לפיכך להיות רגישים במיוחד להקשר שבו נעשית העבודה ולכבד את החוויות, הערכים והצרכים של המשתתפים בה.“ נורה אלרברוק²

מגוון של אפליות: לאן להפנות את המבט?

בכל מפגש חשוב להכיר את ההקשר, הנרטיבים והביוגרפיות של המשתתפים ולהתחשב בהם. כאשר עוסקים בסוגיות להט"ב אין זה מספיק להתמקד רק בהיבט המגדרי. לפיכך, יש לחשוב על מין ועל זהות מינית יחד עם השתייכויות והיבטים אינדיבידואליים או סוציאליים אחרים, שגם הם חשובים לא פחות. הֶצְטְלֵבְיּוּת (In-tersectionality) - יחסי הגומלין בין סמני זהות אישיים שונים - היא לפיכך מושג מהותי המאפשר לזהות את המבנים העמוקים והרב-ממדיים של הדרה ואפליה ולנקוט באמצעים משמעותיים להעצמה של קבוצות מופלות. בעבודתם עם קבוצות מסוג זה על אנשי המקצוע להתייחס בביקורתיות לצדדים ולהשתייכויות הנראים לעין של אנשים צעירים, עליהם לשאול שאלות ולהתחשב בצרכיה השונים של כל קבוצה.

הֶצְטְלֵבְיּוּת משמעותה שאדם יכול להיות מושפע בו זמנית על ידי סוגים שונים של אפליה

פעילות עבור זכויות להט"ב - יצירה של תרבות נוער רלבנטית

בסדנה שהנחה אריאל בן שני³ מ"איגי" (ארגון הנוער הגאה) על מצבם של קבוצות נוער להט"ביות בגרמניה ובישראל הודגש הניסיון ליצור תרבות נוער אלטרנטיבית שתהיה רלוונטית לקהילה. גורמים גאוגרפיים וכן חברתיים וכלכליים הם בעלי תפקיד מיוחד בקהילה הלהט"בית בשתי הארצות. בייחוד בפריפריה מתקשים צעירים לחיות חיים ציבוריים פתוחים ובטוחים. לכן חשוב שארגוני הנוער הפעילים בתחום זה יפתחו פרויקטים שיענו לצרכים המיוחדים של קבוצות אוכלוסין מסוימות בחברה. בישראל מושם הדגש על קבוצות כגון הקהילה הלהט"בית האתיופית, הערבית או היהודית-דתית.

בהרצאה של נורה אלברוק מרשת הנוער הגרמנית, "למבדה" הושם דגש על החשיבות של יצירת אפשרויות לחילופים בין-אישיים: על בני ובנות נוער עם זהויות מרובות לקבל את האפשרות ללמוד על חוויות ונקודות מבט שונות ביחס לריבוי ולאפליה. זאת מפני שבני נוער עלולים להיחשף ליותר מצורת אפליה אחת - אם בשל זהותם המינית, צבע עורם, מוצאם האתני או אמונתם הדתית. המשימה כאן היא ליצור נקודות חיתוך וסיטואציות מפגש משותפות. דבר זה מאפשר לצעירים בקבוצות הטרוגניות להביע את מלוא הריבוי שבזהותם ומתוך המורכבות הזאת לחוות חוויות חיוביות.

The Gender Unicorn

Graphic by
TSER

To learn more, go to:
www.transstudent.org/gender

(1) להט"ב (LGBT) - ראשי תיבות של "לסביות, הומואים, טרנסג'נדרים וביסקסואלים".
(2) נורה אלברוק מרשת הנוער הגרמנית "למבדה" (תיאום פרויקטים והתנדבות): הנחיית הסדנה "Homophobia and Gender Diversity in Germany and Israel" בכנס "Living Diversity in Germany and Israel" בנובמבר 2016.
(3) אריאל בן שני מארגון הנוער הישראלי "איגי" (ארגון הנוער הגאה) הנחה את הסדנה "Homophobia and Gender Diversity in Germany and Israel" בכנס "Living Diversity in Germany and Israel" בנובמבר 2016.

גזענות ואנטישמיות כאתגרים תמידיים

שום חברה אינה חפה מגזענות, וגם אנשי המקצוע בעבודת החינוך והנוער בין גרמניה לישראל יודעים זאת - כך, למשל, הישראלי ממוצא אתיופי עמרם אקלום¹ משוכנע שבכל חברה תמשיך להיות גזענות גם בעתיד; אולם הדבר החשוב הוא דרך ההתמודדות אתה. האירועים שהתקיימו במסגרת הפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel” סיפקו מספר תובנות מעניינות בנוגע לכך.

עדי קיסר, משוררת ועיתונאית

סוגי גזענות ויחסי גומלין

כשאנו מדברים על גזענות, אנו קושרים אותה בקשר הדוק ליחסי הכוח הרווחים בחברה. היא משקפת לפיכך את השיח הרווח, המציית לדפוסי חשיבה גזעניים. כפי שהדגישה מייסדת קבוצת המשוררים „ערס פואטיקה” עדי קיסר² בכנס שהתקיים בנובמבר 2016, הכינויים והתוויות (השליליות) של יהודי המזרח נבעו ונובעים עד היום מתחושת עליונות של האליטה האשכנזית בישראל, שבידיה הכוח לפרש חינוך ותרבות בישראל כרצונה. להשקפה הזאת היו תגובות שונות, אבל גם מצדדים רבים. שכן כאשר דנים בגלוי בסוגי הגזענות השונים בחברה ומבינים את יחסי הגומלין ביניהם, אפשר להתמודד אתם בצורה יעילה יותר. אם מתעלמים מחוויות של אלימות הן עלולות לשוב ולהישנות ולעבור אל קבוצות אחרות.

חוויות גזענות ומאבק באנטישמיות

גם מהתבוננות בחברה הגרמנית אפשר לראות את יחסי הגומלין בין אנטישמיות ובין סוגים שונים של גזענות. בשתי סדנאות בנושא מאבקם של צעירות וצעירים מוסלמים ושל צעירות וצעירים מהגרים נגד אנטישמיות בקהילותיהם הופתעו המשתתפים הישראלים בכנס לא פעם מאופי הפעילות הזאת בגרמניה ושאלו בסקרנות גדולה מהו המניע של המעורבים בה. הן גונאר מאייר³ מן העמותה „בילדונגסבאושטיינה” והן אייג'ן דמירל⁴ מ”יוזמת קרויצברג נגד אנטישמיות” הדגישו בסדנאות שהנחו כמה חשוב להתייחס ברצינות לחוויות אישיות של קיפוח ולהשתמש בהן בפעילות. כאשר מבינים את החוויות האישיות כחלק מבעיה חברתית גדולה יותר, אפשר אפילו להשתמש בהן כתמריץ לפעול באופן עצמאי נגד אנטישמיות וגזענות מכל סוג. לבד מן הזיקה האישית הודגשו גם סיבות דתיות ואנושיות לפעילותם של אנשים צעירים.

תמר הרצברג⁵ ממוזיאון יד מרדכי הציגה בסדנתה איזו משמעות יכולה להיות לעמדה המעודדת ריבוי במסגרת עבודת החינוך נגד אנטישמיות וגזענות. כדי להגיע אל שורשי ההשקפות הגזעניות והאנטישמיות יש להביא בחשבון את פחדיו ורגשותיו של האדם היחיד. דימויים עצמיים נמוכים ותהליכי השוואה שליליים עם אנשים אחרים מהווים לפעמים חלק מן האישיות. אפשר להעלות את הנושאים האלה כדי לדון בבעיה באופן הולם ולהביא לשינוי עמדה. העבודה הזאת אינה משימתן של קבוצות יחידות, אלא אתגר כלל חברתי.

(1) עמרם אקלום, איש חינוך עצמאי בישראל, הנחה את הסדנה „הגירה ורב-תרבותיות בישראל” במסגרת הכנס „Living Diversity in Germany and Israel” בנובמבר 2016.

(2) עדי קיסר, משוררת, עיתונאית ומייסדת קבוצת המשוררים הישראלית, „ערס פואטיקה”. קיסר נשאה הרצאה בנושא „Understanding Diversity in Germany and Israel – Current Conceptualizations of the Multidimensional Concept of „Culture” (להבין את הריבוי בגרמניה ובישראל – תפיסות עכשוויות של המושג הרב-ממדי של „תרבות”).

(3) גונאר מאייר, היסטוריון וחוקר היסטוריה יהודית, מתאם את הפרויקט „זיקות. אנטישמיות בחברה הפלורליסטית” בעמותת „בילדונגסבאושטיינה” בגרמניה. בכנס „Living Diversity in Germany and Israel” שהתקיים בנובמבר 2016 הנחה מאייר את הסדנה „Education Against Anti-Semitism” (חינוך נגד אנטישמיות).

(4) אייג'ן דמירל, המייסד ויושב הראש של „יוזמת קרויצברג נגד אנטישמיות” בברלין, הנחה את הסדנה „Anti-Semitism and Anti-Israeli Resentments in Germany as a Migration Society” (אנטישמיות ואנטי-ישראליות בגרמניה כחברת הגירה) בכנס „Living Diversity in Germany and Israel”.

(5) מר הרצברג, המנהלת הפדגוגית של מוזיאון יד מרדכי, הנחתה את הסדנה „Preventive Education Against Anti-Semitism and Racism.” (חינוך מניעתי נגד אנטישמיות וגזענות) בכנס „Living Diversity in Germany and Israel”.

עמרם אקלום, איש חינוך עצמאי בישראל

ד'קליגה ממוטוביץ' ולירון תמרי ניהול סדנת Anti-Bios

2

רב-תרבותיות בישראל ובגרמניה

כור היתוך או קערת סלט? רב-תרבותיות או תרבות אחת מובילה? עלייה או הגירה? בדיונים על חברות רב-תרבותיות בגרמניה ובישראל נשמעים מושגים רבים ומגוונים. באמצעות ניסוחים חדשים המבקשים להמחיש את נושא הדיון ננסה לצייר את המציאות או את הדימוי המיוחל של החברה. מה המצב אפוא בחברות בגרמניה ובישראל? על איזה רקע מתנהל השיח אודות ריבוי וגיוון? במסגרת זאת „תרבות“ ו”רב-תרבותיות“ אינן בשום אופן רק היבטים אקראיים של ריבוי - אלא מילים המשמשות מונח כולל וטווח-השלכה עבור מאפיינים רבים ושונים. לכן נעסוק בשאלות האלה בהרחבה בשני המאמרים הבאים.

גרמניה כארץ הגירה - דיונים ציבוריים ומגמות

יוטה וודובן
מנהלת, אגודת הכפרה והשלום¹

גרמניה היא חברת הגירה המשתנה ומתפתחת בלי הרף על ידי הגירה, הגירת עבודה, תנועות פליטים. בערים כמו פרנקפורט על המיין, אאוגסבורג, נירנברג ושטוטגרט יותר ממחצית הילדים הם בעלי רקע של הגירה, כלומר הם או לפחות אחד מהוריהם היגרו לגרמניה ממדינה אחרת.

זמן רב סירבו מרבית הפוליטיקאים להכיר בגרמניה כמדינת הגירה. אף על פי שכיום חיים בגרמניה נכדים ונינים של מהגרי עבודה מטורקיה, מיוון, מאיטליה, מפולין וממדינות רבות אחרות, זמן רב ניתנה להם ההרגשה שגרמניה אינה מולדתם: עד שנת 2000 היה תקף חוק האזרחות הגרמני המבוסס על עקרון המוצא המשפחתי - לפי חוק זה רק מי שאבותיו גרמנים הנו גרמני. בשפה המדוברת מהגרים עדיין כונו, גם לאחר עשרות שנים של מגורים בגרמניה, „זרים“, „עובדים זרים“ או פשוט טורקים, יוונים, פולנים וכו'.

עם תחילת המאה ה-21 השתנה השיח הפוליטי. בשנת 2000 הורחב עקרון המוצא המשפחתי העומד ביסודו של חוק האזרחות ונוסף לו עקרון הקרקע המקנה לאדם אזרחות על בסיס מקום הולדתו. באיחור של עשרות שנים התייחס החוק לעובדה שמהגרים רבים רואים בגרמניה את מוקד חייהם ומעוניינים להפוך לאזרחים בה. הם מעוניינים לקחת חלק בעיצוב החברה ולהשפיע על המערכת הפוליטית באמצעות זכות ההצבעה. עם זאת, מעולם לא חסרו גם קולות מנוגדים גזעניים המזלזלים בתרבויות ובדתות של מהגרים ומזהירים מפני „הצפת זרים“ משוערת בגרמניה.

תנועות הפליטים של השנתיים האחרונות עוררו שתי תגובות בגרמניה. האחת - התגייסות רבתי של אזרחים לספק מחסה לפליטים ולשלבם בחברה לטווח ארוך. לזמן מה נפתחו גבולות גרמניה בפני פליטים למרות תקנות ההגירה המחמירות של האיחוד האירופי והתהוותה תרבות מסבירת פנים שיסודה בחברה האזרחית. במסגרת זו נוצרה רשת יוצאת דופן של מתנדבים שהעבירו קורסים בגרמנית, מינו תרומות של בגדים או אכסנו פליטים בביתם. קיץ 2015 כונה „הקיץ של קבלת הפנים“.

יחד עם זאת התגבשה תנועה ימנית פופוליסטית חדשה, העושה שימוש בדיעות מסולפות ובדימויים גזעניים כדי להסית נגד פליטים, מוסלמים ומהגרים. תנועות כגון „פגידה“ בדרזדן הוציאו עשרות אלפי אנשים אל הרחובות מדי שבוע, מפלגת AfD הימנית-פופוליסטית קיבלה בבחירות שנערכו במדינות גרמניה השונות עד 25 אחוזים מהקולות.

פוליטיקאים מן המרכז הדמוקרטי מנסים אפוא בתעמולת הבחירות שלהם בעיקר לרצות את שני הזרמים: מצד אחד עליהם לבדל את עצמם מעמדות ימניות-פופוליסטיות ומצד שני הם מנסים לזכות בקולות הבוחרים המזדהים עם אותן עמדות.

ביולי 2016 חוקק חוק אינטגרציה חדש בעקבות הגירתם של כמיליון פליטים אל גרמניה. החוק מסדיר סוגיות בנוגע לאינטגרציה של מהגרים ופליטים ומנסה גם סנקציות במקרה של הפרת חובת המגורים במקום מסוים או

אי-השתתפות בשיעורי גרמנית. חוקרת הגירה נאיקה פורוטן מגנה את חוק האינטגרציה ורואה בו הזדמנות מוחמצת לעצב מחדש את חיי השיתוף בגרמניה. ביקורתה מופנית אל העובדה שחוק האינטגרציה עוסק באופן חד צדדי בתביעות ובתקנות המיועדות למהגרים. תחת זאת היא קוראת לחדול מחלוקת הארץ למהגרים ולגרמנים ולראות באינטגרציה וברב-תרבותיות משימה המוטלת על כל תושבי גרמניה. את התושבים בעלי רקע ההגירה היא מכנה „גרמנים חדשים“².

לעתים קרובות העדר אינטגרציה אינו נובע מחוסר הרצון של המהגרים אלא בעיקר מכך שאפשרויות ההשתתפות בחברה סגורות בפניהם או שקיימות מוסכמות חברתיות חד-צדדיות שעל המהגרים להתאים אליהן בלי שהייתה להם האפשרות לדון בכך עם כל חלקי החברה.

דוגמה עכשווית לכך אפשר לראות בדיון על „תרבות מובילה“ ששר הפנים הגרמני תומס דה מזייר עורר מחדש בתחילת 2017. בעשר תזות הוא מנסח הנחות יסוד הקובעות מה גרמני ומה לא (לחיצת יד - גרמני / בורקה - לא גרמני) או מי שייך ומי לא („אנחנו - משמע בראש ובראשונה האזרחים הגרמנים“). התזות של דה מזייר מבוססות על דימוי מוגבל של „גרמניות“, אולם דוגמאות נגדיות מתייחסות אל תכונות אופייניות כביכול של תרבויות ודתות „אחרות“, שלמעשה שייכות לגרמניה זה מכבר. את התזות של דה מזייר אפשר לסכם במשפט אחד: „אנחנו לא בורקה“. התזות של התרבות המובילה הופיעו בתקופה שבה נעצר קצין ימין-קיצוני בצבא הגרמני שהתחזה לפליט ותכנן פיגוע טרור. הוא השתייך לרשת

ימנית-קיצונית בצבא הגרמני שאיש לא ייחס לה חשיבות רבה במשך זמן רב. היה מתבקש אפוא שדה מזייר יבדל את „התרבות המובילה הגרמנית“ גם מזרמים אנטי-דמוקרטיים שבאים ממרכז החברה, מתושבים ממוצא גרמני. כי לאמתו של דבר, לדמוקרטיה בגרמניה נשקפת סכנה גדולה יותר מצד הימין הקיצוני מאשר עוטות-הבורקה, אם בכלל נחוץ לראות בהן מקור לסכנה. לפי הערכות, 300 נשים בגרמניה עוטות בורקה. לעומת זאת, מספר החברים בארגונים ימניים-קיצוניים הוא 23,000. מחצית מהם אינם בוחלים באלימות להשגת מטרותיהם.

עמותת „דויטש-פלוס“ מעודדת דיון ב"קווים מנחים" במקום בהנחות יסוד של תרבות מובילה, דיון הכולל את כל תושבי גרמניה ומתנהל בגלוי: „המושג, תרבות מובילה" מרמז שיש קוד התנהגות אחד לכולם. ההנחה הזאת אינה ראויה במדינת חוק דמוקרטית הדוגלת בחירות. במקום תרבות מובילה מדומיינת, שמייצרת הדרה, אנו קוראים לקו מנחה משותף בגרמניה².

הקיץ של קבלת הפנים הוכיח שיש בגרמניה גל של הסכמה להגירה, המבין ריבוי כסיכוי ולא כאיום על תרבות גרמנית מוסכמת. גרמניה היא חברת הגירה המאתגרת את הטענה הכוזבת שהיא לאום הומוגני ומציעה אפשרויות נהדרות של חיי שיתוף דמוקרטיים ורב-תרבותיים.

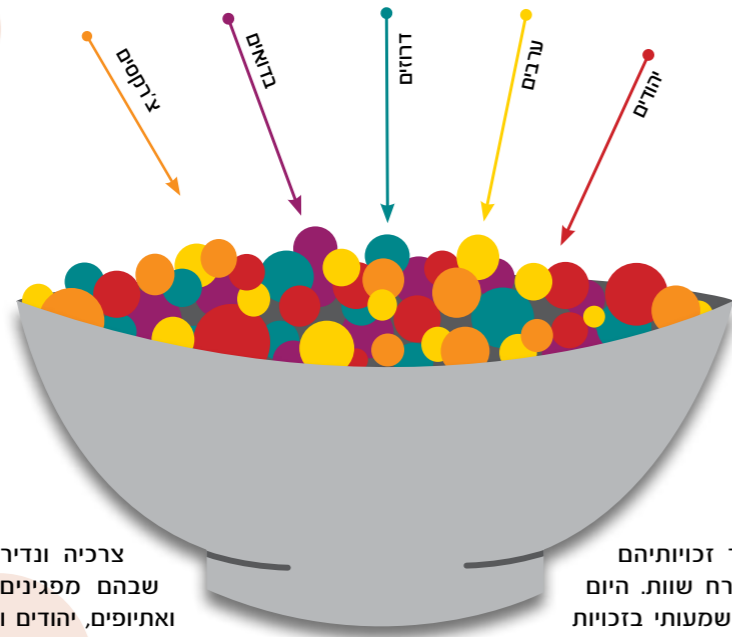
(1) Aktion Sühnezeichen Friedensdienste: Migrationsgesellschaften im Wandel. Berlin, 2017.
(2) <http://www.deutsch-plus.de/neue-deutsche-perspektiven/leitbild-statt-leitkultur/>

"לא" לכור ההיתוך ולא להפרדה - הגידו "כן" לגיוון הישראלי!

ליאנה מרומ
פדגוגית וחברה בתנועת הנוער
השומר הצעיר

מ אז שנותיה הראשונות של מדינת ישראל עסקה החברה בשאלה מה זה להיות ישראלי ומי הוא ישראלי? בסרטו של אורי זהר, "לול" (1973) אנו פוגשים את העולים החדשים. מהערבים דרך הרוסים, פולנים, תימנים, מרוקאים ואחרים. כל עולה המגיע לחופי הארץ מנשק את החול והופך לצבר, דמותו של הישראלי החדש. העולה המגיע אחריו נראה לעולה הראשון מוזר, לא מוצלח ועם מנהגים ברברים ולא, צבריים. אנו פוגשים בסצנה סטירית זו את התמצית למתחים של חברה הבנויה מעולים. בהתחלה כולם מגיעים כזרים, אך השאלה היא מתי עלייתם וכמה זמן אתם בארץ? העולים הראשונים מגיעים והם הראשונים לייסד חברה. אחריהם מגיעים עולים חדשים הנחשבים כזרים והם משתלבים בחברה. אחריהם מגיעים עולים נוספים, כך שהעולים החדשים שהגיעו אך מעט לפנייהם הופכים לוותיקים, והללו שהגיעו רק כעת הופכים לזרים. כך עובדת השרשרת.

המתיישבים בארץ, או שלא הצליח לאמץ אותה וכך מעולם לא השתלב בחברה. כור ההיתוך לא התחשב מספיק בתרבויות וברקעים המגוונים שבנו את החברה הישראלית כך שהיהודים שלא נחשבו צברים (כדמותו של היהודי האירופאי בישראל, גבר לבן, שיער בהיר, חזק וקיבוצניק) היו עלולים לסבול מאפלייה חברתית או ממסדית. כמובן עולה השאלה האם כור ההיתוך היה דבר הכרחי? אכן היו חייבים בדחיפות לבנות חברה ואתוס אחידים, אך מדוע כור ההיתוך צריך היה להיות על טהרת התרבות האירופאית של ראשוני המתיישבים?! כור ההיתוך מתחילת דרכה של ישראל מלווה את החברה הישראלית כולה עד היום ומציף שאלות רבות.

אומנם, ישראל של היום שונה מאד מתחילת דרכה לאורו של בן-גוריון. בצדה של החברה היהודית אנו מוצאים היום יותר מקום לתרבויות השונות ואנו עדים להתעוררות תרבותית מזרחית ענפה. יחד עם התעוררות זו אנו מוצאים גם את הצעירים שהוריהם עלו מברית המועצות ואת המאבק על זכויותיהם של בני ובנות העדה האתיופית. בחברה הערבית בישראל יש קושי רב להשתלבות בחברה, גם בגלל הסכסוך הישראלי פלסטיני אך גם בגלל התרבות הערבית-מזרחית שלא משתלבת עם האליטה היהודית-אשכנזית. למרות ביקורת זו הערבים הצעירים של היום יותר משולבים מהוריהם בחברה היהודית, אם זה באקדמיה, בשוק העבודה ובתרבות. גם את הטענה הזו ניתן לערער מתוך נקודת המבט הפשוטה שבעבר במקומות רבים היה יותר חיבור בין התושבים הערבים

והיהודים אך זכויותיהם לא היו בהכרח שוות. היום חל שיפור משמעותי בזכויות הערבים החיים בישראל (גם אם יש שיטענו כי באופן שאיננו מספק) מאז תקופת המשטר הצבאי.

לא רק התעוררות תרבותית התרחשה והשתנתה בשנים האחרונות, אלא גם ההגדרה של מיהו ישראלי ומה הוא ישראלי השתנתה, אם נאהב את זה או לא. השינוי בהגדרה מהו ישראלי נוכח ברמות שונות בתוך החברה, מהמוזיקה ועד השיח הפוליטי. היום מוזיקה ישראלית מאופיינת גם כמוזיקה מזרחית ואילו שירי ארץ ישראל של פעם מזוהים יותר עם מנגינות שיובאו מאירופה. עם זאת מרבית האליטה היא עדיין יהודית ומערכת החינוך מתקשה לייצר מגוון רחב של סיפורים, זהויות ונרטיבים על אף הניסיונות הרבים.

ישראל כמדינה צעירה וכחברה הבנויה מעולים נמצאת היום בתנועת המטולטלת ההפוכה מזו של כור ההיתוך. אמנם כיום ניתן למצוא יותר שיח על הזהויות השונות, התרבויות השונות והצרכים המגוונים, אך יחד עם זאת אנו עדים לתופעה מאגיגה של הבדלה והפרדה. מימד הסולידריות הצטמצם. כל קבוצה בחברה נלחמת עבור

צרכיה ונדירים הם הרגעים שבהם מפגינים יחד אשכנזים ואתיופים, יהודים וערבים, ההולכים עם היושבים בכסא גלגלים, הטרנס-סקסואליים ללה"טבים, עשירים לעניים, נשואות יחד עם חד-הוריות וכן הלאה. כיום ניתן למצוא התעוררות תרבותית של קבוצות שאינן מעוניינות לצרף למאבקן את מי שאין לו מאפיינים זהים לקבוצה. מצד אחד, הצורך בהתחברות של קבוצה והצורך שלה לשוחח ולהגדיר את הזהות שלה ולבנות מובן לחלוטין, אך עם זאת ללא סולידריות לא נוכל לבנות חברה ישראלית מגוונת. העובדה שאינני אתיופית לא אומר שאיני צריכה לצעוד בהפגנות למען זכויותיהם השוות של בני ובנות העדה האתיופית בישראל.

אחד האתגרים המרכזיים הניצבים כיום בפני החברה הישראלית הוא איך הופכים אותה למגוונת יותר, שוויונית יותר וסולידרית יותר. לנו כישראלים צריך שיהיה נרטיב מגוון, המורכב ממספר סיפורים, החוגג חגים שונים, דובר את השפה העברית ושפות נוספות לצידה. בבסיס הישראליות נמצאים הדמוקרטיה, הסיפור היהודי על גוויני השונים וסיפורו של המקום בו נמצאת ישראל כחלק מהמזרח התיכון. הבסיס הזה צריך להמשיך לשמש לנו מצפן ערכי ומוסרי לחברה כולה, על כל גווניה וייחודיותה.

נושאים מרכזיים בשיח עד כה - שישה קולות מישראל ומגרמניה

תרבות? ייצוגיות? העצמה! כמה סוגיות מרכזיות עולות שוב ושוב בקרב המשתתפים באירועים המתקיימים במסגרת הפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel“. לא פעם עוסקים המשתתפים בדילמות, כלומר בסתירות בלתי-פתירות לכאורה הקשורות למושגים תיאורטיים או לגישות מקצועיות. אולם לאנשי מקצוע הפעילים בעבודת הנוער והחינוך ה(בינ-)לאומית מתאפשר רק לעתים רחוקות לעסוק גם בשאלות מסוג זה. עבור הפרק הבא ביקשנו לפיכך מארגונים שותפים מגרמניה ומישראל המשתתפים פעולה במסגרת הפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel“ להביע את עמדתם בנושאים „ייצוגיות“, „תרבות“ ו”העצמה“. בטקסט שלפניכם יוצגו אפוא סוגיות ושאלות בתחומים אלה ואחריהן יובאו ניסיונותיהם של השותפים הגרמנים והישראלים לספק להן מענה ופתרון.

אילו דפוסים של ייצוג אנו יכולים
לייצר - בחילופי הנוער, במועצות
המנהלים, בכינוסים מקצועיים וכו'?

כיצד ובעזרת אילו מדדים
אנו פועלים לשם כך?

מי מחליט מהם המדדים
שנשתמש בהם, ומהן הציפיות
הנלוות אליהם?

ייצוגיות וריבוי - האם זה אפשרי?

אחת ממטרות הפרויקט Living Diversity in Germany and Israel היא לעודד את מגמת הריבוי בקרב אגודות הנוער, תכניות הנוער והצוות המקצועי בחילופים בין גרמניה לישראל. ריבוי זה בא לידי ביטוי בין השאר בסיפורי הגירה, בנרטיבים שונים ובהשתייכויות חברתיות, תרבותיות, אתניות ודתיות מגוונות. השאיפה היא להגיע בעתיד אל צעירים שעד כה לא הייתה להם גישה לחילופים אלה ולא זכו ל"ייצוג הולם" ולשלבם בתכניות המתקיימות במסגרת היחסים בין גרמניה לישראל.

בה בעת, בניסיון להגדיל את מספר המשתתפים מתוך קבוצה מסוימת שאינה זוכה לייצוג הולם טמונה גם הסכנה שאותם המשתתפים יתפסו כמייצגים תכונה או השתייכות מסוימת. עמדה המעודדת ריבוי מבקשת להסב את תשומת הלב אל ריבוי של השתייכויות ושל תכונות מגוונות לא רק בקרב החברה אלא גם ביחס לאדם היחיד עצמו. אם ברצוננו להגביר את נראותו של מיעוט ולחזק את ייצוגו בחברה עלינו לשאול אילו הנחות וציפיות יש לנו על המיעוט הזה. ייתכן שאנו מקבעים תפיסות קיימות ומשחזרים תוויות שגורות במקום לעודד פתיחות לריבוי?

ייצוגיות וריבוי - האם זה אפשרי?

פרופ' דורון קיזל

ראש מחלקת חינוך
במועצה המרכזית ליהודי גרמניה

רק אדם בעל זהות יכול להבין את הרצון להיפטר ממנה. ליאון ויזלטיר: „נגד זהות“.

מאפיין ה"השתייכות", כלומר: סימן היכר אישיותי הכפוף לסימני היכר מרובים אחרים.

ה החלטה ליישם את עקרון ה"ריבוי" בפורומים ובמועצות המנהלים של חילופי הנוער מעלה את ההכרח לחזות מראש מקרים לא מעטים של פוליטיקת זהויות ולחשוב כיצד להתמודד אתם. אף שהזיקה בין אנשים המשתייכים לקבוצות מיעוטים רצויה ונחוצה מבחינה פוליטית, פדגוגית ומשפטית, בה בעת היא מאלצת את המשתתפים בפרויקט כזה לייצג את קבוצתם. האילוץ הזה אמנם מקדם את ההכרה בהם כקבוצה, אולם בלי בררה הוא דוחק הצידה את דרכי החיים והאמונות האישיות והנבדלות שלהם.

אולם למרות המגבלות וההשערות המוזכרות לעיל, חשוב והכרחי לייצג את כל הקבוצות המשתתפות בתכניות נוער פוליטיות בשל שיקולים הנובעים מפוליטיקת הכרה - שיקולים שהם עצמם ביטוי לתהליכי למידה אזוריים בחברת ההגירה. הכללת כל הקבוצות מתבקשת ואפילו נדרשת מתוקף כללי המשחק הדמוקרטיים. עם זאת, יהיה נחוץ לשלב מראש נציגים של הקבוצות המשתתפות גם בתהליכי ההכונה והתיאום, מאחר שעל כל אחד ואחד מן המשתתפים לציית לכללי המשחק המוגדרים. עם כללים אלה נמנים מודעות, הכרה, מתן כבוד וכיבוד הזכויות המעוגנות בחוק. מאחר שיש להביא בחשבון חיכוכים בין נציגי הקבוצות השונות, מומלץ וכדאי לשלב בתכנית מנגנון ליישוב סכסוכים שישימש את המשתתפים בעת הצורך.

מאחר שנציגים של חברת הרוב אינם יכולים להכתיב לקבוצות היעד הרצויות כיצד לבחור את נציגיהם, ייתכן שיייתקלו בתחום עבודתם בעמיתים שהשקפותיהם הפוליטיות אינן עולות בקנה אחד עם מסורות חשיבה ודפוסי החלטה קיימים. לפיכך יש להביא בחשבון שארגונים המעוניינים בסוג כזה של הרחבה/ריבוי החוגים מן הדרך שבה הם מבינים את עצמם, ייאלצו להתמודד עם קבוצות שהאידיאולוגיות שלהן אינן תואמות את אלו שלהם - גם אם חלק מן הרעיונות הסוציאלי-פוליטיים, התרבותיים או השווינוניים האלה עצמם קנו להם שליטה במהלך שנים ארוכות של עימותים חברתיים שנויים במחלוקת. זה המחיר של החלטות המעודדות ריבוי, מחיר שמעיד בה בעת על גבולותיהן של החלטות אלה.

מועצת מנהלים המתאפיינת בריבוי תצטרך גם היא - ולו רק כדי להבטיח את קיומה - לקיים תרבות דיון המסוגלת להציף סכסוכים ולהבינם כתרומה פרודוקטיבית לתהליך הלמידה והעבודה המשותף. בניית אמון ויכולת לנהל סכסוכים הם תנאים הכרחיים להכשרתם של אנשים המשתייכים לקבוצות שונות כדי שיוכלו להביע דעות וצורות מחשבה ייחודיות להם, החורגות מתכתיבים נורמטיביים עצמיים וחינוניים. רק כך תוכל להישמר לטווח ארוך צורת עבודה מוכוונת ריבוי במסגרת של חילופי הנוער. פיתוח של נושאי חתר ותחומי עניין משותפים יאזן את המשקל הרב הניתן למבני השתייכות וכך אפשר יהיה לזהות ולעודד את הכישורים האינטלקטואליים והרגשיים של האינדיבידואלים המשתתפים.

נדמה אפוא שהרצון להכרה בקבוצות אתניות-תרבותיות והיישום המוכח אמפירית של התרבות ושל התיגו ההדדיים של הקבוצות המשתתפות בתהליך נוגדים זה את זה. תפיסה כזאת תצמצם את היכולת להבחין בתהליכים ביוגרפיים מורכבים, ייחודיים ואף סותרים של אנשים המשתייכים לקבוצות המיוצגות, וזאת לטובת

(1) ליאון ויזלטיר הוא סופר, מבקר ופילוסוף. הוא משמש עורך של ה-The New Republic משנת 1983

ייצוגיות וריבוי - האם זה אפשרי?

יעל פנזלטל

ממייסדי „בתי נוער נחשונים” ומתאמת העבודה החינוכית עם הקהילה האתיופית בעיר רחובות

שלהם. יתר על כן, יש ליצור מרחב ציבורי משותף בו כל הקהילות יכולות לבוא באינטראקציה, להעשיר את הקיים וליצור יחד תרבות קונצנזואלית, בה כל הקהילות מזהות השתקפות שלהן”.

הכלל הראשון לחינוך לרב תרבותיות לדעתי הוא לצאת מנקודת הנחה שאין תרבות אחת שצריכה להתמזג או להשתלב בתרבות האחרת אלא שיש במדינת ישראל מיזוג בין תרבויות שונות שהגיעו ממקומות שונים ושכלל אחת מהן מקום ומחובתנו לתת לכל אחת מהתרבויות את מקומה ולהכיר בה. אין תרבות אחת שלומדת את התרבות של השני אלא כולנו לומדים את הסיפורים של כולם ובכך אנחנו מעשירים את החברה שלנו.

בעבודה עם אוכלוסיות מוחלשות זה חשוב פי כמה וכמה, מכיוון שתחושת הערך העצמי שלהם נמוכה ואין הם מרגישים עצמם כשווים בין שווים. לתת לתרבות שלהם את הקול וההכרה זה דבר מאוד משמעותי. עיקרון זה הוא מאוד יפה ופשוט על הדף, אך בפועל האנשים העושים, עלייה, מגיעים לישראל ללא שפה, ללא אוריינטציה חברתית ומוצאים עצמם אבודים בתוך המארג החברתי. ילדיהם של העולים הפוכים להיות מתווכיהם עם העולם החיצון בהיותם משולבים במערכות החינוך ורוכשים את השפה בקלות יותר מהוריהם. מתרחש היפוך תפקידים, הילד הופך להיות ילד הורי כי רק ביכולתו לתקשר עם הסביבה, בעוד להוריו יש הרבה פחות ביטחון במרחב הציבורי ממנו. מבנה המשפחה מתפרק ויש משבר בסמכות ההורית. בנוסף לכך, מרבית ההורים שרויים במצוקה

תמול בערב חזרתי ממסע שורשים ארוך ומרגש. המסע היה על יהודי ביתא ישראל אשר נאלצו להישאר באתיופיה ולא עלו לארץ. במסע למדתי להעריך את האנשים השונים שהיו איתי שם. הכרתי את המשפחה שלי שמחכים המון זמן כדי לעלות לארץ כמו כל שאר היהודים שמחכים שם...המסע היה מאוד מורכב ומשמעותי ואני מציעה לכל אחד ואחד מכם לצאת למסע הזה שמספר את ההיסטוריה ואת האתוס הצינוני של יהודי אתיופיה ולהתחיל לפרסם את הסיפור הזה”.

הקטע הזה הוא פוסט מהפייסבוק שכתבה חניכה מעמותת, בתי נוער הנחשונים’ שחזרה מהמסע לאתיופיה. החניכה, בת העדה האתיופית, החליטה יחד עם קבוצה של בני נוער לדחות את השירות הצבאי בשנה ולצאת לשנת שירות בה הם מדריכים בני נוער בשכונות מוחלשות אחרות ברחבי הארץ. השנה לראשונה, כחלק מתהליך שנת השירות יצאו 20 בני הנוער, בני העדה ושאינם בני העדה למסע לאתיופיה. הקטע משקף בצורה מאוד יפה ובהירה מהי רב-תרבותיות ואת החשיבות שיש להכרה תרבותית להגדלת תחושת הערך של האדם. החניכה בקטע הזה אומרת לעצמה ו(לכל מי שחבר שלה בפייסבוק), „הסיפור שלי נחשב, יש לו מקום בעולם”.

קראתי פעם קטע יפה על רב-תרבותיות שנאמר בו כי „רב-תרבותיות אינה מספר רב של תרבויות שונות, אלא קהילה אשר יוצרת, מבטיחה ומעודדת מרחבים בהם קהילות שונות יכולות לצמוח בקצב ובמאפיינים

כלכלית ומתקשים להיחלץ ממעמדם הסוציו-אקונומי הנמוך. כפועל יוצא של המצב הזה הנערים והנערות בני העולים - מלבד היותם בסביבת סיכון ובסכנה להדרדרות לפעילויות סיכוניות - חשים שהם לא נחשבים למאומה, שהם נזנחו על ידי המדינה ושלאף אחד לא אכפת מהם.

בעבודתי אני בין השאר מדריכה נערות ממוצא אתיופיה זה כמה שנים. הנערות חוות הצטלבות של מיקומי שוליים בחברה, בנות העדה האתיופית

ממעמד סוציו אקונומי נמוך ונשים בחברה הפטריארכאלית. בעבודתי אני מנסה (ולעיתים מצליחה) לתת להן מקום וייצוג ולהפוך אותן למנהיגות בחברה שלהן. זו משימה חשובה מאין כמותה אך גם מסובכת מאוד. החניכות חוות דיכוי משולש ואני כמדריכה מנסה ביד אחת להראות להן את הדיכוי הזה ולדבר איתן על השיטה שמדכאת נשים, שמשאירה עניים במצבם ושמגלה גזענות כלפי אנשים בגלל צבע עורם, אך עם זאת לא להפיל אותם לבורות של ייאוש או להתנכרות למדינה ולחברה. אומרים על

כן המשלחת לאתיופיה הינה משלחת מעורבת כי הסיפור של יהדות אתיופיה הוא הסיפור של כולנו. חניך שהתחנך בנחשונים חווה באמת את זה שהסיפור שלו הוא הסיפור של עם ישראל ושיש לו חשיבות. לכן קראנו לזה, מסע שורשים אישי ולאומי להרחבת האתוס הציוני.

לא מדובר פה רק במשהו נכון או צודק או ראוי, לא מדובר פה באנשים עם הפריבלגיות שמוכנים לפתוח את שעריהם לשאר החברה. הרעיון מאחורי החינוך לרב-תרבותיות הוא אמונה אמיתית בכך שכולם יוצאים נשכרים כאשר החברה שלנו עשירה ונותנת מקום כל האנשים בתוכה. אנו קוראים תיגר על תפיסת החברה כפירמידה בה יש מי שבקודקוד ויש מי שבתחתית, ומעדיפים לראות את החברה שלנו כפסיפס עשיר יפה וצבעוני.

בבואנו לשאול את השאלה על ייצוג הולם לכל המגזרים במשלחות נוער עלינו להבין שלכל אדם יש זהויות רבות ומגוונות. לדוגמה אני אישה אך גם ישראלית, יהודיה אשכנזיה. האם אני יכולה לייצג את הנשים ולעמוד רק מנקודת מבטה של אישה כאשר אני מוזמנת על „תקן“ האישה? במשלחות נוער ובמפגשים של בני נוער מאוכלוסיות שונות אנו רוצים שיהיה ייצוג הולם של כל המגזרים, העדות והמינים שיש בחברה, אבל אל לנו לתייג אדם על תקן כזה או אחר ולצפות שאם אדם מוזמן על תקן ה"משלים את הייצוגים החסרים" (לדוגמה אתיופי, ערבי או אישה) זוהי תהיה זהותו היחידה ורק בשמה הוא ידבר. עם זאת כשאנו באים למפגש כזה אנו רוצים שיהיו קולות שונים ואנשים שונים מרקעים שונים שמייצגים את עצמם ואת הסיפור שלהם על כן עלינו להביא למפגש אנשים מכמה שיותר „קטגוריות“ בחברה ושהמפגש ייצג את העושר של החברה. אך הדבר החשוב הוא שלאנשים יהיה מקום לבטא את עצמם, על שלל הזהויות שמהם הם מורכבים.

תנועות הנוער הציוניות בגולה, לפני הקמת מדינת ישראל, כי הן ידעו לשלול את רעיון הגולה, לחתור לעליה לארץ ישראל ועם זאת בעת ובעונה אחת לקחת אחריות על הנעשה בגולה ולדאוג שהרקמה העדינה של הקהילה לא תתפורר. בבואי לפגוש את חניכותי אני נזכרת בכך ומנסה לייצר להן תפיסת עולם מורכבת בהן הן יוצאות נגד המציאות שהן חיות בה אך גם לוקחות עליה אחריות ולא רק מתנערות ממנה או מתייאשות מגורלן.

עמותת בתי נוער הנחשונים עובדת זה כעשור במטרה להעניק ערך ומשמעות לאותם ילדים וילדות. מטרתנו היא יצירת מסגרת חינוכית רציפה ומקיפה אשר נותנת מענה ייחודי לצרכי הנערות והנערים. וכמו כן ליצור סביבה חינוכית, מוגנת ובטוחה עם דמויות בוגרות משמעותיות, לכלל הנוער בארץ והצמחת תחושת מסוגלות ודימוי עצמי, חשיפה וגילוי של יכולות וכישורים. אנו מאמינים שכל נער יכול לנקוט עמדה ולבחור להיות מנהיג בחברה. אנו מתמחים ביצירת תשתית שמאפשרת לנוער מוחלש להיות חזק ופעיל ולהצליח לקחת חלק בפעילות מנהיגותית והתנדבותית.

תפיסת העבודה שלנו היא שעל מחנך לעבוד עם ילד ומשפחה לאורך שנים. אנו מאמינים כי כל מתבגר זקוק לדמות מודריך משמעותית בגיל ההתבגרות אשר תהווה מענה למצוקותיו, שמחותיו, תעצים אותו ותעורר בו אמונה בעצמו. אנו מאמינים ששימור הסביבה התומכת היא המפתח המרכזי להצלחה בעבודה עם נוער מוחלש ואנו שמים דגש על עבודה לאורך שנים. אנו מציעים לחניכינו מסלול שנת שירות ייחודי ואפשרות להמשיך כגרעין לנח"ל ולשרת שירות משמעותי בצה"ל.

במהלך שנת שירות היה חשוב לנו לקחת את חניכנו למסע לאתיופיה. הרעיון הוא שלא נוסעים רק לפולין, לא שומעים רק סיפור ציוני אחד. על

תרבות - מושג מועיל או מכשיל?

במסגרת תהליכי עבודה שונים בפרויקט Living Diversity in Germany and Israel התגלעו חילוקי דעות בנוגע לשאלה מה עשוי המונח „תרבות“ להסביר בעבודה עם נוער המעודדת ריבוי לעתים קרובות אפילו לא מוצעת הגדרה למונח במהלך הדיון, אף על פי שאינספור הגישות, העמדות והתיאורים אינם מאפשרים בעצם להבין באופן זהה את תופעת ה„תרבות“. אחת ההשקפות, למשל, פוסלת את מונח התרבות כריק ומתעתע. היא אף מזהה אותו עם תהליכי הדרה המעודדים במכוון או שלא במכוון תוויות שליליות; תהליכים אלה עלולים לגרום לטשטוש של תופעות חברתיות ולהאחדה שאינה במקומה. כתוצאה מכך, סכסוכים חברתיים מובנים לא פעם שלא בצדק כתוצאה של ההשתייכויות הלאומיות או הדתיות של האנשים הנוגעים לדבר ולא של ערכים או של דפוסי התנהגות אישיים. עמדה אחרת רואה דווקא בשימוש במושג „תרבות“ כלי מועיל כדי לתאר תופעות וכדי לשפר את הבנת הריבוי החברתי.

עד כמה אפשר להשתמש במונח
„תרבות“ כהסבר לתופעות של ריבוי
בכדי להתמודד אתן?

האם גישה זו עלולה להוות
מכשול ולשחזר תוויות חברתיות
או „לתרבת“ בעיות שנובעות
למעשה מסיבות אחרות?

מהי תרבות ומה מסביר אותה?

פרופ' יינס שניידר
המכון למחקר הגירה וללימודים בינלאומיים (IMS), אוניברסיטת אוסנברוק

סנגטה פארג
מאמנת לבין-תרבויות ומדריכה מקצועית לרישות בינלאומי בדיאקוני של הכנסייה בהמבורג

המציאות נגישה עבורנו רק באופן אמצעי. כמות אינסופית של „נתונים“ זורמת דרך חושינו אל המוח בלי הפסקה, ועל כמות הנתונים הזאת ביכולתנו להשתלט רק מפני שלרשותנו מבנה קוגניטיבי נרכש, ה"ממין מראש" את המידע הנכנס ומפרש אותו על ידי השוואתו לקטגוריות קיימות או ל"מגירות". תהליך זה מאפשר בין השאר לסווג תהליכים מורכבים, ובראש ובראשונה פריטי מידע לא מובנים. בה בעת, "מסונן" כמובן גם מידע רב, וכתוצאה מכך אנו תופסים במודע רק את מה שביכולתנו לסווג מלכתחילה.

מבנה התפיסה הקוגניטיבית שלנו מורכב בעיקר משתי יכולות שרכשנו בילדותנו במהלך החברות שלנו: שפה ושיטת אומדן. אלא ששתי היכולות האלה הן חלק ניכר ממה שאנו מבינים כ"תרבות". כלומר: בלי תרבות אי אפשר. לבד מזאת, חלק לא מבוטל מן המציאות הרלבנטית לנו נוצר על ידינו עצמנו: חינוך, דת, מוסיקה, אמנות, חגים ודברים רבים אחרים אמנם „ניתנים לתפיסה חושית“, אבל הבנתם לעומק מתאפשרת רק באמצעות שפה והקשרים החברתיים הכרוכים בה. תרבות נחוצה לנו אפוא גם ובעיקר כדי „להיות בעניינים“ וכדי שנוכל להיות בריות חברתיות בעלות קשרים לאנשים אחרים.

יחד עם זאת, ברור שתרבות אינה יכולה להיות סטטית. השפה שלנו וכישורי השפה שלנו משתנים בלי הרף, בדיוק כמו דרכי המיון וההערכה שבעזרתן אנו מעבדים את המידע המגיע אלינו דרך תפיסתנו (ולו רק בשל העובדה שאנחנו מזדקנים ולפיכך צוברים ומעבדים יותר חוויות). זה נכון גם לגבי כללי ואופני ההתנהגות המקובלים בחברה, המוסכמות הנהוגות והערכים של „הקבוצה שלנו“. זה מה שעולה בדעתנו על פי רוב כאשר אנחנו מדברים על „תרבות מסוימת“. בעבר ניסו חוקרי אתנולוגיה ודיסציפלינות אחרות למצוא ולתאר את המרכיבים „האל-

זמניים ו"האמתיים" של „תרבות עממית" - אך נכשלו בכך שוב ושוב. משום שנדמה שדבר אינו מצליח לחמוק באמת מן הדינמיקה של השינוי התרבותי. עולה מכך שביסוד היחסים החברתיים שלנו אין אפוא „גרעין מהותי" המבדיל אותנו מקבוצות, מעמים או ממוצאים אתניים אחרים ועובר מהורים אל ילדיהם באופן כמעט „גנטי“.

אף על פי כן, למרות אותו שינוי תרבותי, עדיין אנו חשים צורך להיות בעלי „תרבות משלנו" הניתנת לזיהוי, צורך שהשינוי התרבותי לא השפיע עליו כהוא זה. כך, למשל, התמורה העצומה שחלה בעולם העבודה ובעולם המדיה החברתית כתוצאה מהאינטרנט ומהנוכחות החובקת כול של טלפונים חכמים אינו מוביל כלל לקביעה של "גרמנים" או ל"ישראלים" (וכמובן גם לכל ה"עמים" האחרים) כבר אין תרבות משלהם. הלכה למעשה, לתרבות היומיום העכשווית שלנו שוב אין דבר וחצי דבר עם תרבות היומיום של סבינו ואבות סבינו לפני מאה שנים, אבל למרות זאת אנו רואים את עצמנו כממשיכים רצף של זהות ותרבות גרמנית או ישראלית גם מלפני מאה שנה ויותר. את הפער המעניין שבבסיס הרגשה זו אפשר שוב להמחיש בנקל בעזרת השפה: הגרמנית שאנו דוברים היום שונה באופן ניכר מן השפה שהייתה שגורה על פיהם של סבינו ואבות סבינו לפני מאה שנה ואפילו מזו של הורינו לפני שלושים שנה. ואף על פי כן, אנו יכולים להבין טקסטים מן התקופה ההיא (ומתקופות קדומות הרבה יותר). אמנם לא נדבר או נכתוב כך כיום, אבל למרות זאת הטקסטים האלה אינם זרים לנו לחלוטין (זה נכון גם לגבי ניבים וטקסטים מאוסטריה ומשווייץ הדוברת גרמנית, ואף על פי כן איננו סבורים שאנו חולקים אותה תרבות...).

הגדרות מודרניות של תרבות עוקפות את קשיי ההגדרה על ידי הסבת תשומת הלב אל ייצור או בנייה של תרבות, כלומר אל תהליך

אותם שוב ושוב במגירות מסוימות. תרבות עצמה עלולה להיות מדכאת ומדירה: לדוגמה, התכתיבים ה"תרבותיים" המונעים מנשים להגיע לעמדות כוח, תכתיבים הקיימים בדתות רבות ובמוסדות חברתיים רבי השפעה אחרים, כגון מועצות מנהלים של עסקים גדולים (עם זאת, אנו רואים כאן גם את האפשרות לשינוי!). אבל לא פעם גם נעשה שימוש בטיעונים בעלי „גוון תרבותי" כדי לנמק או להצדיק בשיח הפוליטי דברים אחרים לגמרי: למשל, כאשר שמרנים גרמנים מדברים תדיר

בזכות הרעיון של „תרבות גרמנית כתרבות מובילה" כדי לטעון שעדיין אפשר לחלק את החברה ל"גרמנים" מן הצד האחד ול"זרים/מהגרים/בעלי רקע הגירה" מן הצד האחר. לשיטת המיון שביסוד סברה זו יש אוזן חדה מאוד, למשל למבטאים - ביחוד לכאלה שלא ניתן למקמם באופן חד משמעי על המפה הלשונית של גרמניה - והיא מגיבה ברוגז כשנדמה שהשניים אינם מתאימים. כלומר כשאדם בעל שם טורקי מפטפט בניב דרום גרמני או כשאדם כהה עור מדבר מינכנאית שוטפת. באותה מידה תלמידים ותלמידות ישראלים אינם אמורים ללמוד בבית הספר את ספרה של דורית רביניאן „גדר חיה" מפני שיש בו סיפור אהבה בין פלסטיני ובין ישראלית (בניו יורק). הנימוק הרשמי - ש"יחסים אינטימיים בין יהודים ולא-יהודים מאיימים על הזהויות הנפרדות" וש"בני נוער מועדים לתפיסות רומנטיות" - גורם לתרבות להיראות כדבר מה „מידבק" במידת מה. אולם מידה רבה יותר של תקשורת, של שיחות ושל „אינטימיות" עשויה לחשוף שלפלסטינים ולישראלים וכן ללא-יהודים וליהודים יש יותר מן המשותף מאשר מן השונה, וכך להתגלות כאמצעי-נגד מידבק באמת נגד הנימוקים הללו.

היצירה והשינוי של תרבות בסביבה החברתית. מבין מאות הגדרות של תרבות שסיפקו לאורך השנים הדיסציפלינות המדעיות השונות, דווקא ההגדרה הבאה של האתנולוג יוהאנס פביאן, שחי שנים רבות באמסטרדם, מסכמת בתמצות ובבהירות נדירים את העניין: „(Culture is) a specific way in which actors create and, produce beliefs, values and other means of social life" (1983, ההדגשה שלי). תרבות היא אפוא האופן הייחודי (של אותו דבר לא-מוגדר) שבו נוצרים ומתהווים אמונות (דתיות ולא דתיות), ערכים ואמצעים אחרים לטיפוח היחסים החברתיים.

אם נתאר לנו את התהליך הזה כתהליך מתמשך, כלומר כדבר ש"נדון" מדי יום ביומו בסביבה החברתית ובאופני דיבור חברתיים, יתחורר לנו עד מהרה שיש לכך גם קשר לכוח. תרבות היא כמובן זה, תחום של אפשרויות אסטרטגיות" (מישל פוקו), שאמנם מספק לאדם היחיד מגוון כלשהו של אפשרויות מיצוב עצמי, אבל בה בעת גם מגביל אותן במידה רבה. העוצמה המדכאת של תוויות חברתיות טמונה בכך שיחידים אינם יוצאים על פי רוב נגד הגדרות מקובלות ואופני דיבור רבי השפעה שממיינים

מהי תרבות ומה מסביר אותה?

פרופ' נתן שניידר

בית ספר למדעי ההתנהגות,
מכללה האקדמית של תל-אביב יפו

רק בכוח. מכאן שיש להתמסר לסתירה, שגם את עקרונות הפלורליזם - ההגנה על זכות החופש והבטחת אחרותו של האחר - חובה להפר במקרה הצורך על מנת לגונן עליהם. תרבות היא חשובה, אך היא אינה חזות הכול.

הריאליזם הפלורליסטי אינו שולל את הזהות הפרטיקולרית, אלא דווקא דורש אותה ומשנה אותה לפרטיקולריות פלורליסטית. כאשר המייצבים הפרטיקולריים לא באים במגע מספק עם שוני, מאיים הפלורליזם להתאדות לכן עדן פילוסופי של שוטים. הריאליזם הפלורליסטי איננו, אם כן, תיאוריה ביקורתית של האוניברסליזם; הוא בא לגשר בין האוניברסלי והפרטיקולרי.

מה הכוונה? הפרטיקולריזם עוסק בזהות, וזהות מדירה מטיבעה. מול כל, אנחנו ניצבים, הם' שהם לא אנחנו. הכוונה היא שללא מתיחת הגבול החד הזה, ספק אם באמת ניתן ליצור זהות משותפת. העולמות הפרטיקולריים הינם יריביים. האחרים התרבותיים מסודרים בהיררכיה ערכית עולמית. הם נאבקים זה בזה על כבוד, על תהילה - ובמקרה הקיצון אף על המוות, כהוכחה המוחלטת למידת הרצינות שלהם. עיקרון האוניברסליזם - האנטי-תיזה של הפרטיקולריות האתנית הזו - הוא מבחינתה חרב פיפיות. מצד אחד האוניברסליזם דוחה את מגוון הגזעים, הלאומים והדתות, תוך שהוא חורט על דגלו את שוויון כל בני האדם. מצד שני, לא רק שהפרטיקולריות התרבותית מתבטלת בשם השוויון הזה, אלא גם נגזלים ממנה הכבוד והנטל הספציפיים שהיא מעניקה לחסידיה ודורשת מהם. החלום האוניברסליסטי הוא חלומו של אפלטון, חלום שמניח עולם אידאלי, עולם של אידאות מאחורי כל הפרטיקולריות והקונפליקטים. זהו חלום על רצינות, חלום אשר מניח עולם של חוקים אוניברסליים כנגד הכאוס של בני-התמותה, ממלכה של תקפות נצחית מעבר לכאן והעכשיו. בכך מדובר ב'אמת', אמת אמיתית בכל זמן ובכל מקום. וככל

ברצוני להתחיל מהשאלה הבאה: מיהו אדם תרבותי ומחונך? או בניסוח פשוט יותר: מהם תרבות וחינוך? זו נעשית אחת השאלות הבסיסיות ביותר כאשר מדברים על חינוך פוליטי המכוון לעתיד, כיוון שהיא נסובה סביב סוגיות של זהות ותרבות בעידן הגלובלי. ככזו היא מובילה הישר לשדה מוקשים. אם אנו תופשים את הפלורליזם, או את ראיית עולם הפלורליסטית, כייסוד חיוני לחינוך, האם עלינו להעריך את כל ביטויי של אותו פלורליזם באופן שווה? כיצד אנו יכולים להתמודד עם הבחנות בין טוב ורע, בין נכון ופסול, בין יפה ומכוער? האם תרבות באמת פועלת לפי עיקרון של, סומסום היפתח', האם בכוחה לפתוח את כל הדלתות לאמת? כיצד ניתן להבחין בין מה שנקרא לו, פלורליזם ריאליסטי' ובין הרלטביזם התרבותי, אשר מצביע על הבדלים תרבותיים כפיתרון לכל בעיה?

רוצה לומר: הפלורליזם הריאליסטי דורש איזשהו מינימום אוניברסלי. לכך שייכות נורמות מהותיות רבות עוצמה, כאלה שכבר הפכו כמעט קדושות ושבהן אין לפגוע בשום מחיר. שאסור למכור או לשעבד נשים וילדים, למשל, היא אחת מאותן נורמות מובנות-מאליהן אשר את הפרתן אי אפשר לסבול. כזו היא גם זכותם של כל גבר ואישה להביע את דעתם על האל או הממשלה מבלי לשלם על כך בעינויים או באימי מוות.

הפלורליזם הריאליסטי כולל גם ארסנל של נורמות אוניברסליות, שכן אלו הן שמלכתחילה מאפשרות להסדיר את היחסים עם גבולות האחרות באופן מקיף. לכן מוכרח הפלורליזם הריאליסטי להתעמת גם עם השאלה המרה אודות גבולותיו שלו: האם הזכות לחופש חלה באותה מידה על רודנים כמו על דמוקרטים, על שועלים כמו על התרנגולות שהם צדים? במילים אחרות, על הפלורליזם הריאליסטי להתמודד עם רעיון שבעצם רז במהותו לפלורליזם: שההכרה באחר, אשר עומדת בגרעין השקפת העולם החברתית והפוליטית של הפלורליזם, יוצרת אויבים שניתן להביס

אריאל בן-שאן (מימין) ניהל את סדנת 'המופוכיה וגיוון מגדרי בישראל'

שתרבות או אומה תופשת את עצמה כאוניברסלית יותר, כך היא מתקרבת אל האמת הזו.

הישנו מוצא מהמבוי הסתום הזה אשר יוכל להיות רלוונטי לחינוך הפוליטי ולתרבות? האם יתכן ליברליזם פרטיקולרי? אני מאמין שכן. זאת אומרת שעלינו לפתח אתיקה שתהיה כרוכה בפרטיקולריות, כך שהאדם המסוים יהיה קשור לקיום המסוים שלו באחריות מסוימת. וכאן נכנס גם הגורל שבלידה ובהיסטוריה. עצם האינדבידואליות שלנו אינו מנתק אותנו מהקולקטיבי. אינדבידואליות הינה תוצר חברתי, וככזו תוצר של השורשים שלנו, הרגשות והזיכרונות שלנו המיוצרים באופן חברתי וקולקטיבי. גלובליות ופלורליזם יכולים לפיכך להיות קשורים עם הזהות העצמית. בסופו של דבר זה עניין של החלטה אישית: האם קיים מעין, כושר שיפוט פלורליסטי, שבו יכולות זהויות וגישות אוניברסליות להיפגש? כל זה בהחלט לא אומר שעלינו לתת להשתייכות שלנו לצמצם את הזהות המוסרית שלנו. אך ההשתייכות הזו היא נקודת המוצא למסע המוסרי שלנו.

אנסה להבהיר זאת באמצעות הדוגמה של התרבות הלאומית הישראלית. יצירת תרבות לאומית הייתה אחת המפעלים

האידיאולוגים הגדולים של התנועה הציונית. היא היוותה מרכיב חשוב בהכנסתם של היהודים הרבים שהגיעו מהגולה לפלשתינה ולישראל אל חיק האומה החדשה. מטרתה הייתה לגרום לאזרחים שלא הכירו זה את זה, ושלא תמיד היה להם הרבה מן המשותף, להזדהות איש עם רעהו ולהרגיש אחד; לפתח תודעה או מנטליות של לאום. אם תרבות היא הדבק שמחזיק ביחד את העולם, הרי שהתרבות הלאומית היא הדבק של האומה. אך בה בעת אותה תרבות לאומית ישראלית הינה גם זירה שבה קבוצות שונות נאבקות על הגדרתה של הישראליות. המאבק הזה נסוב סביב יצירת תרבות אחת מתוך תרבויות קרואות. אלא שהיום ברור כי לא ניתן לדבר על תרבות לאומית אחת או על חברה אחת. ניתן להבחין כי האומה הישראלית, שבמובן זה אינה יוצאת דופן מבין שאר האומות, לא באמת קיימת כקהילה תרבותית וחברתית הומוגנית. כלומר, שה'תרבות הלאומית', כעולם המשמעות והייצוג הקוהרנטי שדרכו צומחת ה'אומה', מופקת ומשועתקת בתהליך מתמשך מתוך מאגר החומר התרבותי שנוצר הן בתוך המסגרת הלאומית והן מחוץ לה. תהליך זה של יצירה והפקה הינו תוצאה של המשא ומתן הבין-תרבותי מחד, ושל הדבקות באידאל, אומה אחת, תרבות אחת' מאידך. השניים, אם כן, הולכים יד ביד.

העצמה -

איך יכולות קבוצות מוחלשות להתחזק?

מטרה מרכזית בעבודת החינוך המעודדת ריבוי היא לחדד את הרגישות לאי שוויון חברתי וליחסי כוחות ושליטה ולנקוט עמדה פעילה נגד סוגים שונים של אפליה - אנטישמיות, גזענות וכו'. ידע ומודעות הם לפיכך צעד ראשון, אולם אין בהם כדי לחולל תהליכים אמתיים של שינוי. על מנת לייצר השפעה של ממש יש לחזק קבוצות מוחלשות בחברה. חיזוק של תחושת הכשירות ושל חוויות מסוגלות עצמית אצל קבוצות שוליים ואצל יחידים מוחלשים שאינם נוטלים חלק במרחב הפוליטי והציבורי הוא אחת המשימות העיקריות של עבודת החינוך והנוער המעודדת ריבוי, הן בגרמניה והן בישראל.

אילו צורות של העצמה זכו
להצלחה בתחום החינוך והנוער
ובפיתוח של תרבות השתתפותית?

מי רוצה/צריך העצמה ומי יכול
להעניק אותה?

מהם האתגרים שיש להתמודד
אתם בתהליך הזה?

להן מרחב מוגן כדי לחקור מוסכמות חברתיות באופן ביקורתי, להחליף רשמים על אפליה או לחשוף את הסתירות שבציפיות מן התפקידים החברתיים. כמו כן, יש למשל סדנאות „Do it yourself“ עבור נשים צעירות, שבהן הן מתנסות באופן מעשי בעבודות כפיים הנחוצות ביומיום וכן משתתפות בקורסים של הגנה עצמית שבהם הן לומדות לומר „לא“ - הן מילולית והן, בעת הצורך, גופנית. יחד עם זאת, המרחבים המוגנים האלה אינם מיועדים לשהייה של קבוצות מוחלשות, אלא לשם התחזקות ולימוד: בסופן יידעו כיצד לייצג טוב יותר את האינטרסים שלהן מול כלל החברה.

אנשים בעלי רקע של פליטות

„שנו את העולם, הוא זקוק לכך.“ ברטולט ברכט

שבטים רבים של ה"פאלקן" עובדים באופן שוטף עם ילדי פליטים ובני נוער פליטים זה שנים רבות. שבטים אחרים החלו לעסוק בנושא הזה רק בשל ההתפתחויות הפוליטיות האחרונות ובקשות הקומונות של תנועת הנוער שעלו כתוצאה מכך. לפליטים צעירים אין אותן אפשרויות גישה שיש לאנשים החיים זה שנים רבות בגרמניה. ה"פאלקן" פועלים למען שילובם בחברה ולמען שוויון הזכויות שלהם. התכנית „השתתף והתנדב“ היא דוגמה מייצגת: תכנית זו נועדה לאפשר לפליטים צעירים להשתלב לטווח ארוך בעבודת תנועות הנוער ועל ידי כך בחברה. התכנית נועדה להכשיר פליטים צעירים להיות פעילים בתנועות נוער. ההשתתפות בהחלטות וההשתלבות באמצעות השתתפות נועדו לפתח אצל הצעירים תחושת אחריות למוסדות המשרתים אותם בזמנם הפנוי. המעורבות בתנועת נוער מגבשת את האישיות של בני נוער ומעודדת אותם להשתתפות פוליטית. כמו כן, בני נוער פליטים יכולים לקבל את התואר „מדריך/מדריכת נוער“. לתואר הזה - מלבד התכנים הרגילים הכוללים שיטות של חינוך חוץ בית ספרי ולימוד מתן עזרה ראשונה - יש גם יחידות לימוד בנושא „תקשורת בלי שפה או בעזרת שפה פשוטה“. ריבוי, פתיחות ועניין אמורים בתוך כך להחליף פחד, סגירות והדרה. באמצעות ההשתתפות הפעילה בתרבות הנוער פליטים צעירים נעשים פעילים בחברה האזרחית ובכך גם מתקבלים לחברה כחברים שווים בה.

קשר למינם ושקבוצות ילדים ונוער משני המינים ישנים יחדיו באוהלים. כך ניתן הן לבנות והן לבנים מרחב פעולה גדולה יותר לפתח את אישיותם כרצונם בלי להיות כבולים לתפקיד מגדרי מסוים. כמו כן, שיטה זו מעודדת בנות לקחת על עצמן משימות הניתנות על פי רוב לבנים וההיפך.

למרות המאפיינים האלה של החינוך המשותף, בעולמנו, בעל המאפיינים הפטריארכליים, יש לאפשר מקום לביטוי ולהתפתחות של מציאויות חיים ותחומי עניין הייחודיים לנערות. לכן החינוך המשותף משלים זאת באמצעות עבודה חינוכית אמנציפטורית עם נערות, שמתוך גישה ביקורתית לתנאים הקיימים מאפשרת לפתח פרספקטיבה נשית ואף פמיניסטית על העולם ומכשירה נערות להיאבק על זכויותיהן ועמדותיהן. לשם כך חשוב ליצור „חללי נסיגה“ זמניים, כלומר היצע של סמינרים ותכניות המיועדים לנערות ולנשים צעירות בלבד. תכניות לימודיות כאלה מספקות

העצמה - איך יכולות קבוצות מוחלשות להתחזק?

מרסל פלאגמן

פדגוג בהתנדבות בארגון הנוער הסוציאליסטי של גרמניה („די פלמן“)

ביטוי במחנות האוהלים של האגודות הארציות ובעבודה עם הארגונים השותפים שלנו. במחנות האוהלים אנו מנסים ליישם את הקריטריונים של החיים המשותפים על בסיס דמוקרטי. המשתתפים בקמפינג חיים בצוותא בכפרי אוהלים המאורגנים באופן עצמאי. כלומר, החל בתורנות הדחת הכלים, עבור בתכנון הזמן הפנוי וכלה בפירוק האוהל, ההחלטה על כל הפעולות נעשית על ידי כל תושבי הכפר באספות מליאה. במחנות האוהלים ומחוץ להם, השתתפות של ממש מחייבת לשתף בכל עת את הילדים ובני הנוער. בעיקר בתהליכי קבלת החלטות הנוגעות להם עצמם יש לאפשר ולשמר מבנה השתתפותי ארוך טווח. בתוך כך חייבת תמיד לשרור בהירות לגבי מי משתתף, כיצד ואיזו השפעה יש לו. כך חווים ילדים ובני נוער מסוגלות עצמית גבוהה ומרגישים כחלק פעיל במבנה דמוקרטי המעורב בהחלטות בעלות משקל. בייחוד עבור התפתחות הדימוי העצמי של ילדים חשוב לחזק חוויות של מסוגלות עצמית ולאפשר להם להתוודע לנקודות החוזקה שלהם. בכך אנו מעודדים ילדים ובני נוער לחיות חיים ריבוניים ולהשתתף בעיצוב דמוקרטי של החברה שבה הם חיים.

נערות ונשים צעירות

„חינוך לעולם אינו יכול להיות ניטרלי. אחת מן השתיים - או שהוא כלי לשחרור האדם או שהוא כלי להכנעתו, להכשרתו לדיכוי.“ פאולו פריירה

עוד מימי הפדגוג קורט לוינשטיין ה"פאלקן" מיישמים את עיקרון החינוך המשותף. משמעות הדבר היא חינוך משותף של כל המינים על ידי כל המינים. עבור עבודת החינוך עם הנוער משמע הדבר שכל הילדים ובני הנוער חווים אותם תהליכים חינוכיים יחדיו בלי

מחפש אחר משמעות המושג „העצמה“ (Empowerment) נתקל עד מהרה במילות מפתח כגון הגשמה עצמית או חיזוק האוטונומיה. עבורנו ה"פאלקן" (בזים), הנוער הסוציאליסטי של גרמניה, מטרת ההעצמה היא בראש ובראשונה השתתפות בהחלטות וארגון עצמי. כל חברי התנועה מקבלים כלים להשתתפות בתהליכי קבלת החלטות ולייצוג האינטרסים שלהם. אך מגמות הדרה מבניות כגון גזענות, הומופוביה או סקסיזם מונעות מקבוצות מוחלשות לקבל ייצוג הולם בקבלת החלטות ומצמצמות את אפשרויותיהן להשתתף בעיצוב החברה לעומת קבוצות חזקות ובעלות פריבילגיות. לאותן קבוצות שאינן נהנות מזכויות יתר חשוב במיוחד להבין את עצמן לא כסבילות, אלא כפעילות בעולם. לכן, בעבודה החינוכית שלנו העצמה היא כלי פוליטי חשוב המאפשר לעודד בין השאר ילדים ובני נוער, נערות ונשים צעירות או ילדי פליטים ובני נוער פליטים להשתתפות פעילה בחברה דמוקרטית. כיצד אפשר אפוא למצוא דרכים בנות קיימא להעצים את הקבוצות האלה? במאמר שלפניכם יתוארו צורות של העצמה שהתגלו כמוצלחות בתחום עבודתנו החינוכית עם נוער ובפיתוח תרבות השתתפותית. כדוגמאות ישמשו שלוש הקבוצות המוזכרות לעיל, שיש להן זיקה גם לחילופי הנוער בין גרמניה לישראל.

ילדים ובני נוער

„אם ברצוננו לחנך ילדים לדמוקרטיה עלינו לאפשר להם לחיות בצורה דמוקרטית“, קורט לוינשטיין

אצלנו ה"פאלקן" תקף עיקרון הארגון העצמי הדמוקרטי לשם עידוד המסוגלות העצמית. העיקרון הזה בא לידי

העצמה - איך יכולות קבוצות מוחלשות להתחזק?

מרים עוואד מוראד

ראשת מחלקת חינוך בתנועת „הנוער העובד והלומד” במגזר הערבי

השאלה המרכזית אשר צריכה להישאל ע"י מחנכים בכל העולם היא לאלו ערכים עלינו לחנך? שאלה מהותית זו יכולה להיות מטושטשת ועמומה במיוחד בחברות דמוקרטיות: הרי ברור שכולנו רוצים לחנך לערכי הדמוקרטיה, קבלת השונה והאחר, הכלה והגנה על מיעוטים וכל כל הנושאים הקשורים בחירויות הפרט.

צריך להקדיש זמן רב כדי להבין לעומק למה אנחנו מחנכים, ולהסביר לעצמנו כל פעם ברבדים יותר עמוקים מה המשמעות האמיתית של דמוקרטיה ו/או המשמעות של חברה אשר רוצה לחיות בגיוון תרבותי ופולרליסטי. לאחר ההבנה מדוע ולמה לחנך לערכים הומאניים דמוקרטיים אנחנו צריכים להקדיש תשומת לב לא פחות גדולה לשאלה כיצד בעצם מנחילים את אותה שיטת החינוך ומביאים את התלמיד או החניך לנקודה של בגרות שממנה ואילך הוא מייצג את הערכים שאליהם חיינו אותו?

אגדיל ואומר שלדעתי חינוך לא יכול להתקיים אם לא מצליחים לתרגם את הערכים והתיאוריות למציאות הקיומית של הפרט והחברה. ובכן, כיצד ניתן בפועל לחנך לערכי הדמוקרטיה, הפולרליזם וקבלת השונה? כיצד מביאים את החניך לא רק למודעות על חשיבות הערכים ההומאניים הנעלים האלו, אלא גם מספקים לו כלים, נפשיים והתנהגותיים, להטמעת והגשמת ערכים אלו בחברה שבה הוא חי?

כערכייה וכמחנכת אשר חיה בתוך מיעוט לאומי במדינת ישראל, פעמים רבות עלתה בראשי הדילמה הנצחית בין העצמת הפרט להעצמת הקבוצה או החברה. שאלתי את עצמי פעמים רבות כיצד אוכל להעצים את החניך והחניכה הערבים באופן אישי,

אך בנוסף להעניק להם כלים שבהם יוכלו להשתמש למען כלל החברה וזאת על מנת שיוכלו גם הם בדרכם להמשיך ולפתח את החינוך הערכי, האנושי והדמוקרטי. כיום דילמת הפרט מול החברה אינה קיימת עוד בעבורי. לאחר כעשרים שנות עיסוק בתחום החינוך אני יכולה להגיד בצורה חד משמעית שהדילמה הזו היא פרי דימונו בעולם אשר מנסה לשים את הפרט במרכז ללא התייחסות יתרה להיותו חלק בלתי נפרד מקבוצה. אנו חיים בעולם אשר משועבד לרעיון הזהות האישית ומתעלם מהזהויות הקבוצתיות האחרות, כגון זהות אתנית, לאומית, תרבותית וכדומה. ברוב החברות הדמוקרטיות והליברליות מעבירים לנו מסר די ברור שעל מנת לטפח זהות אישית ואינדיבידואלית יש להתנתק מהכלל, מהקבוצה ומהחברה שאליה משתייכים. דבר זה הוא טעות מוחלטת. בני האדם נולדו כיצורים חברתיים המהווים חלק מקבוצה, כך נולדנו וכך גם נמות. תמיד נהיה מושפעים מהסביבה שלנו, כפי שהסביבה שלנו תמיד תהיה מושפעת מאיתנו.

אין להקל בהבנה כי בני האדם הם ייצורים חברתיים. היא בעצם המפתח לחלק גדול מהבעיות החברתיות שמהם אנו סובלים, כגון: אלימות, גזנות, אפליה וכו'. בשל כך תמיד שמתי את נושאי הזהות הפרטית, אך במיוחד הקבוצתית, במרכז התהליכים החינוכיים של כלל הילדים ובני הנוער בתנועה.

בחינוך הילדים ובני הנוער פירוש הדבר לחדד מגיל צעיר את המודעות לכך שהם חלק מקבוצה יותר גדולה ומשמעותית. הוא הדבר אשר לדעתי, הוכח כהצלחה הגדולה ביותר בהפיכת החניכים לשותפים פעילים בחברה (בחברה הערבית בפרט ובחברה הישראלית בכלל). משמעות טיפוח הזהות הקבוצתית (והזהות הלאומית במקרה שלי) אין משמעותו ביטול האישיות ו/או צורכי

1. הפרט. חשוב לומר שהגישה שאני מאמינה בה היא שילוב בלתי נפרד בין שתי הזהויות ועבודה אינטינסיבית להעלאת מודעות על מורכבות האדם ואישיותו ועל הקושי להפריד בין הצרכים שלו לצרכי החברה (בין הוא עצמו כפרט אשר משפיע על הסביבה, ובין הסביבה אשר הוא בעצמו מושפע ממנה).

2. אני מאוד מבינה את הקושי בחינוך לזהות לאומית-אתנית או כל השתייכות קבוצתית אחרת בחברה אשר מקדשת רעיונות של חופש ותחרות בין אנשים, ובמיוחד בחברה אשר למדה מההיסטוריה מה יכולות להיות ההשלכות הנוראיות של „חינוך” לזהות לאומית. אך בד בבד חשוב להבין ולזכור כמה דברים חשובים:

- 1. חינוך אשר מביא לידי כך שבני האדם לא מסוגלים לחשוב בצורה עצמאית אינו נחשב לחינוך אלא ל"שטיפת מוח".
- 2. חינוך אשר לא מצמיח דיאלוג בין מחנך לחניך, ולא מאפשר ביקורת בונה משני הצדדים שקשורים בתהליך החינוכי אזי הוא איננו חינוך אלא ניסיון להעברת מסרים מאדם אחד לשני (העברת מסרים מהמורה המבין לתלמיד הקטן והפחות מבין).
- 3. היעדר זהות לאומית-קבוצתית ברורה יכולה להוות קרקע פורייה להצמחת רעיונות קיצוניים. כיצד זה קורה? מאוד פשוט. כאשר החניך או התלמיד מרגיש שהוא לא בקיא בהיסטוריה של עמו, בערכים ההומאניים והנעלים שבני

מורשתה המפוארת (מבחינת ספרות, מדעים, פילוסופיה וכדומה), כך הדבר מאפשר לי לפתוח את עצמי ולהכיר עמים וקבוצות אחרות (בלי להרגיש מאויים בניסיון כיבוש רוחני מצידם), ובצורה זו ליצור דיאלוג בין-תרבותי אמיתי וכנה מתוך הבנה משותפת שגיוון תרבותי מפרה אותנו ומאפשר לכולנו להתפתח ולכבד את השונה והדומה בין כלל החברות והעמים.

ישנם הרבה מכשולים בדרך להשגת המטרה אך לדעתי האתגר המרכזי הוא שהתהליך החינוכי יהיה תואם למטרה אותה אנו רוצים להשיג. דהיינו, שאם אנו רוצים לחנך לחברה פלורליסטית הרי שהתהליך החינוכי עצמו מחייב שיהיו לנו שותפים ממגוון תרבותי, קבוצות, זהויות ודתות. דוגמא נוספת היא חינוך לדמוקרטיה, המחייב סביבה מגוונת אשר מאפשרת דיאלוג וחתירה לדמוקרטיה. הצורה שבה אנחנו מחנכים (הן מבחינת כלים חינוכיים והן מבחינת הסביבה החינוכית) חייבת להיות תואמת לערכים שאליהם אנו רוצים לחנך. לא ניתן לחנך למעורבות חברתית ולקיימת אחריות על כלל החברה ולעשות זאת בצורה פרטנית או אישית. חייבים להכליל בחינוך את הקבוצה אשר יכולה להוות את המודל האלטרנטיבי החי לחניך שמדגים כיצד ניתן להגשים את אותם ערכים. כאשר אנו מבקשים מחניך שיבחר בערכים ובאידיאלים האנושיים הנפלאים עלינו לשוחח איתו על אותה הדרך ולהציע באופן משותף דרך שמתאימה לכלל הקבוצה המתחנכת, זוהי בעצם הדרך היחידה להראות לחניך שהערכים והאידיאלים שאליהם אנו מחנכים אכן ניתנים להגשמה במציאות ולא נשארים בגדר תיאוריות יפות הרחוקות מהעין.

לדעתי לכולם דרושה העצמה, גם המיעוטים וגם הרוב ושניהם יכולים גם להעצים. הכח האמיתי בהעצמה הוא במעבר של תהליך חינוכי משמעותי אמיתי ביחד, הן הקבוצות המוחלשות והן הקבוצות החזקות. לא ניתן לשנות את פני החברה או להשפיע עליה אם ההעצמה תמיד תהיה רק דבר שמעניין את המוחלשים. החלל משפיע גם הוא על החזק ולא רק החזק הוא זה שמשפיע על החלש. לכן צריך שתהליך ההעצמה יהיה בנוי ממגוון הקבוצות ממנה בנויה החברה כולה.

עמו ניסו להנחיל במציאות, או לתרבות האנושית הנפלאה שהם ייצרו לאורך ההיסטוריה אז תמיד יהיה חלול מבפנים ובלי עמוד שדרה חינוכי שבאמצעותו יוכל (כשיזדמן לו) לענות למטיפי שגאה וגזענים למיניהם המנסים בכוח לשכנעו להצטרף אליהם ולעזור בגאולת בני עמו. גזענות ושנאת האחר מופיעה ביתר קלות כאשר האדם נפגש עם השונה ממנו בלי שהוא מכיר את עצמו, מכיר ואוהב את תרבותו והמורשת האנושית שניסה או שעדיין מנסים בני עמו להנחיל לכלל החברה האנושית. קל מאוד להפוך להיות גזען כאשר אדם אינו בטוח במי שהוא, וכך בכל מפגש עם אדם שונה ירגיש שמערערים את ביטחונו כך שהמשך קיומו (התרבותי והרוחני קודם כל) מוטל בספק במפגש המאיים עם השונה ממנו תרבותית החודר אל מגרשו הפרטי (קבוצתי, דתי, לאומי וכדומה).

ממה שהעליתי עד כה ניתן לומר שההעצמה האישית הטובה ביותר שאני יכולה להמליץ עליה היא חינוך לזהות, חינוך לזהות האישית שלך כפרט והמורכבות של הזהויות בינך לבין עצמך ובינך לבין החברה שאליה אתה שייך. בד בבד החינוך לזהות הלאומית-אתנית ו/או תרבותית היא דבר שלא ניתן לזלזל בו כאשר רוצים לחנך לחברה פלורליסטית. וזאת מתוך ההיגיון הפשוט האומר כי אדם שאינו מכיר באמת את עצמו ומנסה להתמודד עם ההיסטוריה של הקבוצה אליה משתייך, יתקשה לאהוב אחרים השונים ממנו. יתר-על-כן, כיצד אנו מצפים מתלמיד, המתעלם מאחריותו כלפי קבוצתו האתנית-לאומית ומתכחש לה, לקחת אחריות על קבוצה אחרת שהוא אינו חלק ממנה ושאותה איננו מכיר היטב?

החינוך לזהות לאומית או אתנית-קבוצתית מחייב הבחנה בין אהבת האדם לקבוצתו האתנית - אהבה שהיא לגיטימית ואף חיונית ביותר על מנת להיות פעיל חברתית ולקדם שיח דמוקרטי - לבין שנאת האחר. אהבתנו לעם ולחברה שלנו אינה מחייבת אותנו לשנוא עם או קבוצה אחרת. יהיה זה מגוחך לחשוב שאם אני אוהבת תפוח משמעות הדבר שאני חייבת לשנוא אנשים שאוהבים תפוזים. כך גם לאהוב את העם שלי לא מחייב אותי לשנוא את האחר והשונה. להפך. כאשר אני מכיר את הקבוצה שלי על כל מרכיביה, תרבותה,

מבט לעתיד - מה נשאר לעשות?

עבודת הפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel – Challenges and Perspectives for Education and Youth Exchange” חוללה שינוי ניכר, בפרק זמן קצר, מתחילת פעילותה: יותר מ-180 אנשי מקצוע מגרמניה ומישראל, העובדים בתחום החינוך ו/או בתחום תכניות המפגשים בין גרמניה לישראל, נחשפו לתכנים, לשאלות ולשיטות עבודה בתחום החינוך המעודד ריבוי בגרמניה ובישראל במסגרת החילופים המקצועיים. במסגרת זו יכלו כל המשתתפים להרחיב את קשריהם, שכן גם ארגונים משתי הארצות שלא היו מעורבים לפני כן בהקשר הגרמני-ישראלי הציגו רעיונות מעבודת החינוך שלהם: למשל, תנועת הנוער „כנפיים של קרמבו”, המיישמת רעיונות מובנים מאליהם של חינוך משלב בקרב בני נוער, רעיונות שהפתיעו וריתקו אנשי מקצוע גרמנים; הארגון „צו פיוס”, שחותר לאחות את השסעים בין צעירים דתיים לחילונים בישראל באמצעות עבודת חינוך משותפת וממוקדת; גם עמותת „מבט - מודעות בחברה רב-תרבותית”, שמקיימת בקביעות מעגלי שיח בין צעירים יהודים וערבים באוניברסיטאות בישראל וכך מעודדת שיתוף בחיי היומיום. בצד הגרמני הוצג הפרויקט „דיאלוג עושה בית ספר”, העורך קבוצות שיח בבתי ספר בכל רחבי גרמניה כדי להמריץ צעירים בעלי רקע אתני וחברתי שונה להשתתף באופן מלא בחברה; „יזמת קרויצברג נגד אנטישמיות” דנה בתפיסות חינוכיות נגד אנטישמיות ואיבה אנטי-מוסלמית ו”רשת הנוער למבדה” עובדת יחד עם הארגון השותף הישראלי שלה על אפשרויות של העצמה עבור דו-קיום מגדרי שוויוני בגרמניה ובישראל. הזדמנויות ההעשרה ההדדית בתחום עבודת החינוך המעודדת ריבוי הנן רבות ומגוונות ומתקבלות בהכרת טובה מכל הצדדים, קשרים מקצועיים חדשים נוצרים ותוצאות נראות לעין מתפרסמות במדיה החברתית ובבלוג www.Living-Diversity.org.

כעת יש לעשות את הצעדים הבאים להמשך הפרויקט „Living Diversity in Germany and Israel”. בראש ובראשונה - לכלול ארגונים ואנשי מקצוע חדשים שישתלבו לטווח ארוך ברשתות הקיימות של חילופים בין גרמניה לישראל. אילו מארגוני החינוך ואנשי המקצוע החדשים ביכולתנו לצרף כשותפים פעילים עבור פרויקטים קונקרטיים בעבודת החילופים ארוכת הטווח בין גרמניה לישראל? אילו שותפויות חדשות לחילופים ולשיתוף פעולה מקצועי ביכולתנו לייסד בתחום החינוך המכיר בריבוי והמעודד דמוקרטיה? איך נצליח בתוך כך להתקרב גם לארגונים ולקהלי יעד צעירים שעד כה לא קיימו קשרים עם ישראל ואף לא היו מעוניינים בכך - אולי בשל מוצאם מארצות המסוכסכות עם ישראל? איך צריכה ויכולה להיראות תכנית הכשרה שתשמש כלי מועיל לעבודת חינוך דמוקרטית ומגוונת עבור תכניות מפגשים משותפות לארגונים חינוכיים מגרמניה ומישראל?

„מי אם לא אנחנו - הדמוקרטיה חיה כשאנחנו חיים אותה!” המוטו הזה של התכנית „לחיות דמוקרטיה!” מלווה ומעודד אותנו בבואנו להתמודד עם האתגרים הבאים.

ברצוננו להודות כבר עכשיו למלווים העתידיים של הפרויקט - אנשים רבים מתחום החינוך וחילופי הנוער בין גרמניה לישראל - אנחנו מצפים להמשך עבודתנו!

הצוות הגרמני-ישראלי של „Living Diversity in Germany and Israel”

ExDress: Performance-Workshop von Adi Liraz und Sanija Kulenovic
מופע/סדנה מאת עדי לירז וסאניה קולנוביץ' - ExDress

רכזות/רכזי הפרוייקט: Die Projektkoordinator/-innen:

Ilira Aliai
אילירה אליאי

Falko Kliewe
פאלקו קליבה

Liana Meirom
ליאנה מירום

Alon Spitzer
אלון שפיצר